

Pál Judit

Modernizáció a Székelyföldön a 19. században Az állam és a helyi autonómiák viszonya*

A Székelyföldre, mint a Habsburg Birodalom, majd az Osztrák-Magyar Monarchia peremvidékére, a megkésett modernizáció és polgárosodás volt a jellemző, éppen ezért itt még nagyobb volt az állam szerepe e folyamatok beindításában és felgyorsításában, mint a nyugatibb területeken. A polgári átalakulás kezdetén a vizsgált régió a Monarchia legkedvezőtlenebb helyzetben levő vidékei közé tartozott; periférikus helyzete, gazdasági elmaradottsága, a belső piac korlátozottsága, a hitel modern formáinak és a gyáriparnak szinte teljes hiánya, a közlekedési viszonyok kezdetlegessége, a városiasodás alacsonyabb foka egyszerre voltak állapotának mutatói és fejlődésének gátjai.

A modernizáció – mint nagyrészt felülről jött folyamat – fogadtatása nem volt egyértelmű. A városok körömszakadtáig igyekeztek védeni középkori kiváltságaikat, egyes anakronisztikus vonások hosszú ideig továbbéltek, sokszor modern formák vagy intézmények leple alatt. Jelen tanulmányban az állam és a helyi autonómiák ellentmondásos viszonyát kívánom feltérképezni, elsősorban azt a két területet – a gazdaságot és a közigazgatást – érintve, ahol talán a leginkább érezhető volt az állami beavatkozás.

Közismert tény, hogy az állam szerepe a modernizáció folyamatában egyre meghatározóbb, ahogy nyugatról kelet felé haladunk. Ezt Poroszország és a német államok esetében is gyakran hangsúlyozzák: „Angliával szemben itt a bürokrácia az abszolutista-merkantilista hagyományaiból következően hozzá volt szokva, hogy

* Jelen tanulmány a Research Support Scheme és az OTKA támogatásával készült.

majdnem mindenben maga döntsön.”¹ Ennek ellenére a modern államot „áthattották a premodern kiváltságolás jelentős maradványai a régi társadalmi rétegződés mentén, és ez Németországban fokozatosan csak 1918-ig épül le”.²

Témánkban a Habsburg Monarchia esetében kevés – az egész birodalmat átfogó – összehasonlító munkáról tudunk. Ez némileg érthető, ha a volt birodalom területének nyelvi, politikai, kulturális stb. széttagoltságára gondolunk. Az utódállamok mindegyikében inkább a saját régiójukkal foglalkoztak, és csak az utóbbi két évtizedben történtek kísérletek az összehasonlító vizsgálatra, főképpen osztrák és magyar részről.³ A kutatók abban általában egyetértenek, hogy a monarchiában a modernizáció egyenletesebben zajlott, mint Nyugat-Európában, nem voltak hangsúlyozott *take off* periódusok, és ez a megkésett modernizáció jelentős eltéréseket mutatott a monarchia különböző régióiban. Ezek a tanulmányok is rávilágítanak az állam jelentős befolyására a modernizációs folyamat beindításában és a városok átalakításában, bár az utódállamok történészei közül sokan mindmáig csak a Habsburg-centralizáció negatív vonásait hangsúlyozzák.

Ha azonban csak a Habsburg Monarchia másik két periferikus régióját – Horvátországot és a kedvezőbb helyzetben lévő Szlovéniát – tekintjük, az elemzésekből világossá válik az állam szerepe, főként ami a gazdaság modernizációját illeti. Azonban még e két régió fejlődése és az állami támogatás mértéke között is jelentős eltérés tapasztalható.⁴

Az erdélyi fejlődés inkább a horvátországihoz hasonlít, de például az erdélyi kisvárosokkal mutat sokban rokonságot a Thomas Hellmuth által elemzett osztrák kisváros, Hallein is.⁵ Erdélyben, és ezen belül a Székelyföldön azonban a megkésett fejlődés következtében nem alakult ki az az „új polgárság”, amely a német államokban és az örökös tartományokban maga is a modernizáció hordozója volt.⁶

Az állam szerepe a gazdaság és a közigazgatás modernizálásában

Gazdasági téren a Székelyföld mindig is elmaradott régiónak számított, még a Lajtán inneni területek viszonylatában is. A fejedelemség korában is csak néhány városban indult fejlődésnek a céhes ipar, ezek látták el a vidéket áruikkal, de nagyobb jelentőségre csak Marosvásárhely tudott szert tenni. A 18. században sem sokat változott a helyzet, talán csak az állami beavatkozás, szabályozás lett erőteljesebb, minden részletkérdésre kiterjedő.

Ha a székelyföldi iparosodás 19. századi gondjait kívánjuk számba venni, érdemes közelebbről megvizsgálni a két „legiparosodottabb” város helyzetét. Kézdivásárhely és Székelyudvarhely székelyföldi viszonylatban jelentős céhes iparral rendelkezett már a fejedelemség korában. A 19. században, amikor máshol már a céheket rég felszámolták, a céhes ipar itt kései virágzásnak indult, de Sepsiszentgyörgyön például csak a 19. század elején alakultak az első céhek. A megkésített fejlődés következtében ezekben a városokban az ipar hosszú ideig képtelen volt elszakadni a céhes keretektől, és amikor a vásározó kisiparos életformának Erdélyben végképp beakonyult, Románia még mindig jelentős felvevő piacot biztosított áruiknak.

A hagyományos iparűzés válsága Magyarországon az 1860-as évekre általánossá vált, a válság az 1880-as években tetőzött. A belföldi ipar háttérbe szorult, az iparosok zöme csak nagyon nehezen és lassan tudott alkalmazkodni a megváltozott viszonyokhoz. A versenyképességhez nem rendelkeztek sem elegendő tőkével, sem megfelelő szakismeretekkel.⁷ A székely kézműipart – főleg a vasút megépülése után – a benyomuló osztrák áruk kiszorították a helyi piacról. Mivel ezekkel sem árban, sem minőségben nem tudták felvenni a versenyt, „mindenki a kevesebb képzettséget igénylő romániai fogyasztás számára kezdett dolgozni”.⁸ Ehhez teremtett kedvező körülményeket a monarchia és az akkor még formailag török fennhatóság alatt álló Románia között létrejött

kereskedelmi szerződés, amely gyakorlatilag szabad utat nyitott a monarchia ipari termékei számára.

A céhek felszámolása sem hozott jelentős változást a kézműiparban, inkább csak annyi történt, hogy a céhek most az újonnan szervezett ipartársulatok fedőneve alatt működtek tovább. A fent vázolt okok miatt érintette annyira érzékenyen e városkák iparát az Osztrák-Magyar Monarchia és Románia között 1886-ban kitört vámháború. Ennek hatásait a marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara 1891. évi jelentése így vázolja: „Székelyudvarhely és Kézdivásárhely városokban, melyeknek iparára Románia elzárkózása végzetes volt, az iparos-osztály helyzete valósággal kétségbeejtő. A tömeges nyomornak oly megrázó képét, mint aminőt e két kis vidéki városkában kisiparosaink szánandó helyzete nyújt, csak a világvárosok külső részeiben lehet, válságos időkben, föltalálni. De a kamarai kerület többi városaiban sem sokkal kedvezőbb a kisiparosok helyzete.”⁹ A jelentés még tovább árnyalja a sötét helyzetképet, több iparág kihalófélben van, a mesterek tanoncokat már nem tartanak, új nemzedéket tehát nem képeznek ki, mint a kézdivásárhelyi kalaposok, az udvarhelyi és marosvásárhelyi fazekasok, pedig az udvarhelyi fazekasok azelőtt évente 15-20 ezer cserépedényt is szállítottak Moldvába. „Sepsiszentgyörgyön oly számosan vannak a kovács- és kerekes-mesterek, hogy négyszer annyi lakóval bíró városnak is eleget tudnának tenni. Ez iparosok a román vámháború előtt készítettek évenként kb. 1200 szekeret és azt Romániába szállították, de a vámháború következtében keresetüktől elestek.”¹⁰ A vámháború nyomán a székely iparosok egy része kivándorolt Romániába, a másik része igyekezett alkalmazkodni a „modern ízléshez”. A kivándorlás olyan tömeges méreteket öltött azonban, hogy a relatív túlnépesedés, a „székely kérdés” a kor egyik súlyos szociális problémájává vált. Lévén, hogy a Székelyföld az ország gyengén fejlett régióihoz tartozott, az elszegényedőket nem szívhatta fel az ipar, a városok; számukra a bejártatott megoldás a Romániába és Amerikába való kivándorlás maradt. A helyzetet tovább súlyosbította a mezőgazdaság válsága:

a törpegazdaságok túlsúlya, a parcellák elaprózódása, a földközösség felbomlásával járó elhúzódo gondok, elsősorban ami a legelő- és erdőgazdálkodást érintette, valamint a hagyományos, legeltető állattartás válsága.

A dualizmus idején a kormányzat – a liberalizmus alapelveihez híven – egy jó ideig nem avatkozott közvetlenül a gazdasági életbe, nem folytatott közvetlen vállalkozói tevékenységet, a gazdasági törvényhozás pedig a szabadverseny feltételeit biztosította mindenki számára.¹¹ Bár Magyarországon a 19. század második felében a liberális gazdaságpolitikától való eltávolodás csak fokozatos volt, és nem ment olyan messzire, mint Ausztriában, de azt még a liberális gazdaságpolitika hívei is elismerték, hogy az államnak itt nagyobb szerepet kell vállalnia a gazdaság fejlesztése terén, mint a fejlett országokban. „Közgazdasági viszonyaink között az állam a »laissez faire« rendszerét nem követheti és az »intervention« nálunk határozottan megokolt és helyes”.¹²

Az 1873-as válságot követő években egyre inkább előtérbe kerültek az iparfejlesztés kérdései, és általánossá vált az a vélemény, hogy az államnak közvetlenül be kell avatkoznia a gazdasági életbe, s különböző kedvezményekkel és iparfejlesztő intézkedésekkel ellensúlyoznia kell az ipari védővámok hiányát és oda kell vonzania a külföldi tőkét. Az 1881:XLIV. tc., az első állami ipartámogató törvény ezeket a kívánságokat csak részben teljesítette. A fejlesztendő iparágakban működő gyárak részére 1895 végéig adómentességet engedélyezett. 1890-ben kiszélesítették mind az állami kedvezmények, mind az érintett vállalatok körét, az államvasutak vonalain kedvező díjszabást vezettek be a hazai áruk számára, valamint létrehozták a Magyar Ipar- és Kereskedelmi Bankot az ipari vállalatok támogatására. Az 1880-as és 90-es években az állam támogatta az ipart, az ipari szakoktatást, a modern hitelrendszer eddig elmaradott ágait, a közlekedést, elsősorban a vasutak államosítása és a tarifapolitika révén.

Az állam beavatkozása a gazdaságba az első világháború előtti két évtizedben fokozódott, mind normatív intézkedések útján,

mind a gazdasági életben való közvetlen és aktív részvétel útján. A gazdaság legnagyobb vállalkozójává és beruházójává az állam lépett elő, amely főképp az infrastruktúra kiépítése terén vállalt jelentős szerepet. Az állami beruházások összege 1890 és 1914 között 2,4 milliárd korona volt, az összes beruházás 20%-a. Az állami ipari üzemek az ipari termelés 12%-át adták és 1913-ban 235 ezer embert foglalkoztattak, az iparban és forgalomban dolgozó népesség 11%-át.¹³

Szász Zoltán szerint az erdélyi ipar fejlesztésében „kulcsszerepe volt az államkincstárnak. Az állam pénzügyi lehetőségei, a pártpolitikai harcok és a kor liberális elképzelései jelentősen szűkítették a beavatkozás mértékét.”¹⁴

1890 után – részben a hivatalos közbelépésnek, azaz az állami támogatásnak, sokkal inkább azonban a kedvezőbb gazdasági légkör következtében – a változás szerény jelei mutatkoztak a székelyföldi városok gazdasági életében is. A kisipar mellett egyre több vállalat jelent meg. 1911-ben a legalább 10 munkást foglalkoztató jelentékenyebb ipari vállalatok közül 35-öt találunk Marosvásárhelyen, 17-et Kézdivásárhelyen, 9-et Sepsiszentgyörgyön, 5-öt Udvarhelyen, 2-2-öt Csíkszeredában és Gyergyószentmiklóson. A legkiegyensúlyozottabb a helyzet Marosvásárhelyen, itt ugyanis a városi villanytelep, téglagyár és a gázgyár mellett találunk sörgyárat, cukor- és kenyérgyárat, 7 építési vállalatot, bútorgyárat, de kőolajfinomítót, vasöntödét és gépgyárat is. Ha a legtöbb munkást foglalkoztató vállalatok régebbiek is (a 400 munkást alkalmazó cukorgyárat 1894-ben, a 120 munkással dolgozó sörgyárat 1885-ben, de a két legnagyobb építési vállalatot is a 19. században alapították) a vállalatok túlnyomó többsége, 24 a 35-ből, 1904-1911 között jött létre.¹⁵ A többi városban általában csak fűrész- vagy bútorgyárat és szeszgyárat találunk, egy szélsőséges példa erre Kézdivásárhely, ahol 3 sörgyár és 10 szeszgyár működött, többségüket még 1860 körül alapították, és egyenként kb. 20 munkást foglalkoztattak. Sepsiszentgyörgy részben kivétel, itt ugyanis beindult az állami dohánygyár – a Székelyföld fejlesztésére tett egyik

gesztusként –, és az 1900-ban alapított székely szövőgyár egy évtized múlva már 350 munkást foglalkoztatott.¹⁶ Az 1902. évi tusnádi kongresszus alkalmával éppen a sepsiszentgyörgyi székely szövőgyárat hozták fel pozitív példaként. Klinger Henrik ugyanis egy már tíz éve létező részvénytárságot vett át, és az állami támogatást igénybe véve két év alatt látványosan korszerűsítette és fejlesztette.¹⁷

A kormány aktív gazdaságpolitikájának megnyilvánulásai voltak a századfordulón indított akciók egyes súlyos válsággal küzdő, a hagyományos gazdálkodás keretei között megrekedt régiók megsegítésére, többek között a Székelyföldön. 1890-ben létrehozták a marosvásárhelyi Kereskedelmi- és Iparkamarát abból a célból, hogy a Székelyföld elmaradottságán, hátrányos helyzetén enyhítsenek, a székelyek tömeges méretű kivándorlását próbálják megfékezni. Ez politikai szempontból is jelképes tetteknek számított, hiszen a csaknem színmagyar székely vármegyékben, a „magyar állam előretolt bástyáiban” is szükség volt „gazdag és művelt városokra, hol az ipar és kereskedelem megsokszorozza a föld kincseinek értékét. Városokra, melyekben összpontosuljon a jólét és műveltség, hogy a magyar szellem hatalmas fejlődése a központokból sugározza ki éltető fényét és melegét. Mert egyedül a városokból kiáramló műveltség ébresztheti föl a föld népében a szunnyadozó tehetségeket, ragadhatja ki a végpusztulás örvényéből, edzheti meg a változott idő küzdelmeire. Az új kor gazdasági fegyvereit kell a szívós és ügyes népnek a kezébe adni s biztosra vehetjük, hogy a reá váró nagy hivatást a jövőben épp oly fényesen fogja betölteni, mint az elmúlt századok viharai közepett.”¹⁸ A szép frázisok azonban papíron maradtak, és a gyakorlatban nagyon kevés konkrét lépés történt a helyzet javítására. Jellemző erre az a mondás, amelyet a kor egyik vezető politikusa, Khuen-Héderváry Károly szájába adtak: „Olyan messze vannak innét a jó székelyek, hogy mire óhajtásuk idáig eljut és azokat átértve a kormányok értük valamit tenni akarnak, akkorra meg is buknak.”¹⁹

A Kereskedelemügyi Minisztérium a századvégen beindított egy ún. „székely ipari akciót”, de ez kimerült a háziipar és a kisipar szerény mértékű támogatásában, valamint székely fiúk különböző állami üzemekben, vasúti műhelyekben való kiképzésében. A székely kérdés megoldására 1902-ben összehívták a tusnádi Székely Kongresszust, amelyen kimondták, hogy a bajokat az állam közbe lépése nélkül nem lehet orvosolni, és a négy székely megye fejlesztésére segélyakciót indítottak, ennek az eredményei is felemásak voltak azonban, és főképp a mezőgazdaságban érvényesültek.²⁰

További kutatásra vár azonban az a kérdés, hogy a fentiekben vázolt – és nagyrészt a hagyományos történetírásból megörökölt – helyzetkép milyen mértékben tekinthető statikusnak avagy csupán egy átmeneti állapot egyik szakasza volt. Ha a dualizmuskori Magyarország egy másik periférikus régióját, a Felvidéket tekintjük, ott a legújabb kutatás kimutatta, hogy a korabeli retorika szintjén tetten érhető „hanyatlás” a valóságnak csak egyik szeletére nézve igaz. A sokat hangoztatott válság tulajdonképpen egy hosszú – bár a résztvevők számára fájdalmas – átstrukturálódási folyamat volt, amelyben egyes hagyományos kézműipari ágazatok hanyatlását mások megerősödése kompenzálta.²¹ Hasonló vizsgálatra Erdély vonatkozásában kellő előtanulmányok hiányában egyelőre nincs lehetőség, bár elképzelhető, hogy itt is árnyalnunk kell majd a képet. Szintén kutatásra vár annak az eldöntése is, hogy az ellenzéki politizálás mennyiben befolyásolta a kormányok pozitív viszonyulását, bár mint már hangsúlyoztuk, ennek azért sem lehetett döntő szerepe, mert az állam lehetőségei jóval szűkebbre szabottak voltak, mint az első világháború – vagy pláne a második világháború – utáni időszakban.

A kormány gazdaságpolitikájának egyik fő területe a közlekedési hálózat kiépítése volt; az egyik legjelentősebb modernizáló tényezőnek pedig a vasutat szokták tekinteni, ezért kissé bővebben szólunk a székelyföldi vasúthálózat kiépítéséről. 1844-ben Szábel

Menyhárt kolozsvári kereskedő és társai „tanulmányútra” indultak a román fejedelemségekbe „országunk kereskedése körüli akadályoknak s kereskedésünk jobb lábra állíthatása módjainak” keresése végett, mert amint beszámolójuk bevezetőjében írják „az activ kereskedésben áll egy országnak jólléte, amidőn az ország polgárait elteti, s a társas élet rugóját, a pénzt megbővíti, minden kezet munkáltat, s így a jólét, sőt erkölcsösödés eszköze”.²² Erdély elzárt helyzetéből a kiutat általános összefogás és az uralkodó segítségével látták. Hazatérve több javaslatot tettek a kereskedelem fellendítésére, ezek között ismét csak első helyen szerepelt egy jó út kiépítése Erdély és Galac, a dinamikusan fejlődő dunai szabadkikötő között, amely „úton legközelebb köthetjük össze hazánkat a tengeri világ nagy kereskedő piacával, Konstantinápolyval”, és ezáltal Erdély is aktívabban kapcsolódhatna be a levantei kereskedelembe.²³ A szóba jöhető irányok közül Szábel és társai a Gyímes–Csíkszereda vonalra voksoltak, gondolva ennek gazdasági-társadalmi vonatkozásaira is: „a portékákat onnan (Gyimesből) pedig Csíkszeredán, Udvarhelyen, M. Vásárhelyen keresztül Kolozsvárig olcsóért szállíthatják a székelyek, kik nagyobbára lovas gazdák, de akiknek e részben csekély kereset módok lévén a fuvarozás szép segedelmet nyújtana”.²⁴ Végül azzal érveltek, hogy „még azon esetben is, ha Erdélybe *vasutak* fognak felállíttatni (minthogy alólirtaknak véleménye szerint könnyebben is lehetne Erdélybe *vasutak*, mint gőzhajók által boldogulni), még azon esetben is ezen vonalon felette könnyen lehetne a vasutat keresztül vinni, mi üdvösebb is lenne. Ezen vonal tehát nemcsak minél előbb felállítható, hanem örökös és minden időben használható leend.”²⁵ Szábel Menyhárt és társai itt tulajdonképpen megelőlegezték Széchenyi István tervét, aki szintén az ojtozi szoroson keresztül szerette volna a vasutat megépíteni. A szabadságharc előtt azonban minden ilyen terv ábránd maradt csupán.

A 19. század '80-as és '90-es éveiben a kortársak a gazdasági bajok között is az egyik legnagyobbnak a székely városok lassú emelkedését tekintették. Az okok között az elzártságot, a tőkehi-

ányt, az osztrák vámuniót, a szakoktatás hiányát említik. A közlekedési viszonyok mostohaasága, a gazdasági elmaradottság egyik oka éppen 1890 tájékán kezdett enyhülni. A marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara 1891-i évi jelentésében a gazdasági bajok és a kivándorlás fő okát még mindig az elzártságban és a tőkeszegénységben látták, és ami ebből következett, az ipar hiányában. Következésképp a gazdaság fellendítésére, a Székelyföld felemelésére elsősorban – az önálló vámterület kialakítása mellett – egy Kolozsvár–Marosvásárhely–Székelyföld vasútvonal minél előbbi kiépítését szorgalmazták.²⁶ A Kamara a meglévő vasutakkal sem volt elégedett, a személyforgalom szerintük lassú volt, a csatlakozások rosszak, a teherszállításban pedig a háromszéki helyi érdekű vasút magas díjtételeit bírálták, és javasolták ezek csökkentését.²⁷

1888-ig a Szászrégen–Marosvásárhely–Székelykocsárd II. osztályú szárnyvonal volt az egyetlen, amelyik érintette a Székelyföldet. Az állam jótékony beavatkozásának köszönhetően aztán 1888-ban adták át a Héjjasfalva–Székelyudvarhely helyi érdekű vasutat, 1891-ben pedig a Brassó–Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhely vonalat, 1897-ben a Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, és ugyanebben az évben a Csíkszereda–Gyimes-völgye vasútvonalat.²⁸

A 20. század elején, az első világháborút megelőző években tovább bővült a vasúthálózat, ekkor készültek el a Szászrégen–Déda (1905), a Déda–Gyergyószentmiklós (1907), a Gyergyószentmiklós–Madéfalva (1909) közti szakaszok, a Kis-Küküllő menti vasutat 1906-ban felvezették Parajdig, a Kézdivásárhelyi vonalat pedig 1907-ben Bereckig.²⁹ Részben éppen a marosvásárhelyi kamara közbenjárására 1895-ben külön törvény született a székely vasutak kiépítésére. Ennek hatására egészítették ki a meglévő vonalszakaszokat, és épült ki a „székely körvasút” mint fennebb láttuk Brassó–Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda–Gyergyószentmiklós–Marosvásárhely között. E „másodrendű fővonal” a Székelyföld hátrányos helyzetén volt hivatva enyhíteni, hiszen a székelyek kivándorlása a század elejére aggasztó méreteket öltött. A kíván-

dorlás méreteit mutatja többek közt az is, hogy míg 1868 körül Kolozsvárt a vasútépítésnél székelyek dolgoztak, addig a századfordulón készült székelyföldi vonalak kiépítéséhez máshonnan kellett munkásokat toborozni, mert ekkora már nem állt elég helyi munkaerő rendelkezésre.³⁰

A vasút ekkor jóval többet jelentett egyszerű közlekedési eszköznél, egyben a modernizáció jelképe is volt. Ezt a szemléletet jól tükrözik Orbán Balázs szavai, aki Marosvásárhely vasúti kapcsolatának kiépülése kapcsán a következőket írta: „Marosvásárhely már központi fekvésénél fogva is arra van hivatva, hogy nemcsak a Székelyföld, hanem az egész erdélyi rész kultúr-mozgalmainak fáklyavivője legyen, s valamint e szék és város az, mely gyorsan készülő vasútja által legelőbb jön a művelt Európával közvetlen érintkezésbe, úgy annak kellene elsőnek lenni abban is, hogy századunk nagy eszméit zászlajára írva, azzal induljon a szellem hódító hadjárataira. Mert csak így foglalhatjuk el és tarthatjuk meg továbbra is azon állást, mely nyugat és kelet közti közvetítés alapján kultúrtörténelmi és politikai tekintetben egyaránt kínálkozik számunkra; a szellem régóta elhanyagolt terének szorgalmas művelése, s népünk erkölcsi becsérzetének ily módon való felemelése által jöhetünk oly helyzetbe, hogy a világhaladásnak sebesen rohanó áradata áldásos és ne romboló legyen édes hazánkra és nemzetünkre nézve.”³¹

A vasút nyilvánvalóan egyedül nem lehetett csodaszer a gazdasági és társadalmi bajok orvoslására. Erdély, és ezen belül a Székelyföld amúgy is a Monarchia ritkább vasútsűrűségű területei közé tartozott. A székely körvasút ugyan összeköttetést teremtett a székely vármegyék között, bekapcsolta ezeket az erdélyi fővonalakba, azonban éppen körvasút jellegéből adódóan a székely áruk csak nagy kerülővel és jelentős idővesztéssel jutottak a fővonalakra. Különösen érvényes ez a csíki és gyergyói árutermelőkre, de Udvarhelyről Marosvásárhelyre is 243 km-t kellett vonatozni.³²

A meglévő hibák és hiányosságok ellenére azonban a vasutak kiépítését Szádeczky Kardoss Lajos, a jeles történész, a következő-

képpen értékelte: „Az új alkotmányos korszak első évtizedében, a múlt század végén, a Székelyföld szellemi és anyagi fejlődésére nagy hatással volt a vasútvonalak kiépítése. Erdély unióját az anyaországgal ez tette élő valósággá. A Székelyföld belseje felé fokozatosan kiépülő, a kolozsvár–brassói főirányból elágazó vasútvonalak, a Maros, Küküllők és az Olt völgyében, lassanként mindinkább hozzáférhetőbbé tették a közlekedés, a forgalom számára a székelységet, földje, erdei, ásványvizei, ipara produktumát. Nemzetgazdasági és kulturális jelentősége ennek kiszámíthatatlan horderejű volt. A székely körvasút által a Székelyföld összeköttetésbe lépett nemcsak az anyaországgal, hanem a külfölddel is. Ez óriási lendületet adott a Székelyföld felvirágzásának.”³³

A vasút, mint e vázlatos áttekintésből is látható, jelentős mértékben hozzájárult a Székelyföld modernizálásához, városainak fejlődéséhez, a vasút révén kapcsolódott be – ha szerény méretekben is – a modern áruterelésbe, enyhült elszigetelődése, ez nyitott utat a modern Európa felé. Ugyanakkor éppen a vasút példájából tetszik ki a legszemléletesebben az állami gazdaságpolitika, valamint a modernizáció kétarcúsága. A vasút egyrészt segítette a fejlődést, a modernizációt, ugyanakkor azonban a vasút révén az osztrák áruk dömpingje hozzájárult a székely kézműipar hanyatlásához.

1848 után megkezdődött a közigazgatás átszervezésének és modernizációjának a folyamata, amely több évtizedig elhúzódott. Ebben a folyamatban egyértelmű az állam szerepe. Ahogy ezt a korszak egyik kutatója megfogalmazta: „A birodalom háromszázados történetének legsúlyosabb megrázkódtatását 1849 nyarának végén a császári udvar számára páratlanul kedvező pillanat követte: a levert forradalmak lökésszerűen elindították a gazdaság és társadalom polgári átalakítását – s ezzel megteremtették a birodalom korszerűsítésének alapfeltételeit. (...) Bécs most már nagyobb akadályok nélkül kezdetet adott a birodalom újjászervezéséhez, egységének megszilárdításához.”³⁴ Ebbe a kurzusba illeszkedett a

neoabszolutizmus idején a hagyományos közigazgatási egységek – köztük a székek – felszámolása. Helyettük Erdélyt hat kerületre osztották; a Székelyföld nagyobb részét az udvarhelyi kerületbe osztották be. A kerületek élén katonai parancsnokok álltak, az igazgatást a nagymértékű centralizmus és bürokrácia jellemezte. A kerületi parancsnok vagy éppenséggel a katonai kormányzó nevezte ki a városok előljáróit; ekkor épült ki a városok rendőrsége, valamint a csendőrség is.³⁵

Az állami beavatkozás fokozódott a városi élet minden területén. A Helytartóság iratanyaga jól tükrözi ezt, még a legjelentéktelenebb intézkedések is felsőbb jóváhagyást igényeltek. Ugyanakkor a közigazgatás és az igazságszolgáltatás különválasztását célzó intézkedések, a modern bírósági rendszer megteremtése, a határőrvidék felszámolása egyértelműen a modernizációt szolgálta.

Ahogy a korszak egyik kutatója értékelte, ebben az időszakban rakták le minden téren a monarchia modern átalakításának alapjait.³⁶ A modernizáció azonban egyben a centralizáló, homogenizáló tendenciákat is erősítette: „A reform Ausztriában – az állam egészére nézve – 1867 előtt, az egész perióduson át, alapjában véve egy és ugyanazon célra irányult: a nem egységes – és ezért a nyugat-európai államokhoz képest régiesnek talált struktúrájú – birodalom átalakítására egy kormányozható egységes állammá. A modernizáció ezért 1867-ig egyet jelentett az egységesítéssel, a centralizációval.”³⁷

1854-ben ismét átszervezték a közigazgatást: a hat katonai körzet helyett tíz kerületre, és ezen belül 79 járásra osztották Erdélyt az osztrák modell szerint. Marosvásárhely és Székelyudvarhely kerületi székhelyek lettek, ez utóbbi kerületben Csíkszereda, Gyergyószentmiklós és Székelykeresztúr járási székhelyek voltak; Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely a brassói kerület hasonlónevű járásainak voltak a központjai.³⁸ Mindezek a járási és kerületi központok egyben az adóhivatalok, a csendőrség stb. székhelyei is voltak. Székelyudvarhely és Marosvásárhely a kerületi

törvényszékeknek is otthont adott, ezen kívül egy felsőbb törvényszék továbbra is Marosvásárhelyen működött.

A kiegyezést követően egyre anakronisztikusabbá váltak a középkori állapotokat tükröző viszonyok. Egy jól működő modern állam keretei között elképzelhetetlen volt a különböző kiváltságok továbbélése, az ésszerűséget nélkülöző közigazgatási beosztás: az hogy például Sepsiszentgyörgy vagy Illyefalva esetében egyazon helységeken belül egyes házak a „városhoz”, mások a „faluhoz” tartoztak, attól függően, hogy lakóik városi kiváltsággal rendelkeztek, vagy nemesek és ezek jobbágjai voltak. A „városiak” élvezték a városi kiváltságokat, míg a „falusiak” a szék fennhatósága alá tartoztak.

A közigazgatás modernizálását szolgálták többek között az 1870:42. és az 1871:18. törvények is. Az előbbi a szabad királyi és más kiemelten kezelt városokat törvényhatósági jogú városokként a vármegyékkel együtt szabályozta, míg az utóbbi alapján a többi város – az új megnevezés szerint a rendezett tanácsú városok – is a községi törvény hatáskörébe kerültek a nagy- és kisközségek mellett.³⁹

A székelyföldi kiváltságos mezővárosok a törvény szerint kezdetben mind önálló törvényhatóságokká alakultak. Csíkszereda a maga 1247, vagy Illyefalva az 1416 lakosával ugyanolyan törvényhatóság volt, mint bármelyik megye vagy nagyváros, és ugyanúgy képviselőt küldött az országgyűlésre – akárcsak az angliai „rotten borough”-k korábban -, mint amazok.⁴⁰ Nemcsak közigazgatásilag volt ez abszurd, de némelyik helység anyagilag sem bírta a terhet. Egy újabb törvénynek kellett szabályoznia, most már véglegesen, a városok jogállását. A rendezés előtti 73 magyarországi városból az 1876:20. tc. alapján csak 26 maradt törvényhatóság.⁴¹ A többség rendezett tanácsú várossá alakult át, más részük nagyközséggé minősült vissza, mint a székelyföldiek közül Bereck, Illyefalva vagy Oláhfalva.

A dualizmus idején a modern állam szükségleteinek megfelelően újjászervezték a bíraskodási rendszert. A folyamat – mint láttuk – már a neoabszolutizmus éveiben megkezdődött, majd az 1869:IV. tc. újólag kimondta a közigazgatás és bíraskodás szétválasztását, az 1871:XXXI. tc. alapján pedig újjászervezték a bíróságokat. Erdély azonban még hosszú ideig félig-meddig elkülönülő jogterületet képezett, itt az abszolutizmus idején hozott jogszabályok közül több érvényben maradt egy ideig.

A Királyi Táblát a magyar szabadságharccal szembeni megtorlásul az osztrák hatóságok 1849-ben egy időre áthelyezték Nagyszébenbe; a kiegyezés után, 1871-ben fellebbviteli törvényszéket állítottak fel Marosvásárhelyen és Kolozsvárt (1890-ben Magyarországon 11 ilyen intézmény működött). A törvényszékek alá általában 3-4 elsőfokú bíróság tartozott, de pl. a gyergyószentmiklósi törvényszékhez – amíg fel nem számolták – csak egyetlen egy. A 19. század végén négy törvényszék működött a Székelyföldön: Marosvásárhelyen, Csíkszeredában, Székelyudvarhelyen és Kézdivásárhelyen.

A törvényszékek működése ugyancsak hozzátartozott a központi szerepkör erősödéséhez, ezért nem pusztán csak presztízsszempontok miatt ragaszkodtak hozzá a városok. A háromszéki törvényszék székhelye fölött ádáz küzdelem folyt Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely között. Mivel a megyeközpont Sepsiszentgyörgy lett, „vigaszdíjként” a törvényszéket Kézdivásárhelyre költöztették. Ebbe aztán Sepsiszentgyörgy nem akart belenyugodni: 1876-ban kérte az árenda csökkentését a szeszes italok kimérésére, azzal indokolva, hogy jelentősen visszaestek a bevételek a törvényszék elköltöztetése miatt.⁴² 1877-ben a megyei vezetés is támogatta Sepsiszentgyörgy kérését, a város a törvényszék visszaköltöztetése érdekében ingyen székházat és pénzügyi támogatást is felajánlott, de ennek ellenére sem érte el a célját.⁴³ Csíkszereda is azzal indokolta 1874-ben a városháza építését, hogy csak így válik lehetővé a törvényszék átköltözése Csíksomlyóról a „központi városba”.⁴⁴

A dualizmus kori városfejlődés sajátosságai közé tartozott, hogy visszaszorult a kézműipar, s változott az ipari tevékenység városképző szerepe. Erről az átalakulásról a fentiekben már volt szó: a székelyföldi városokban a kézműipar sokáig tartotta magát, a Romániával való vámháború azonban végül is megpecsételte a sorsát. A gyáripar pedig ugyan megjelent a városokban, de igazi ipari centrum nem alakult ki. Az urbanizáció fontos forrása tehát a kiépülő polgári igazgatás „centrumigénye” volt: az intézményhálózat letelepítése, a katonaság elhelyezése. A megmaradt városok fejlődését kedvezően befolyásolta, hogy – Kézdivásárhely és Gyergyószentmiklós kivételével – megyeszékhelyek lévén, az összes fontos hivatal itt összpontosult: a vármegye törvényhatósága, a királyi törvényszék és ügyészség, a telekkönyvi hivatal, az állami építészeti, az erdészeti hivatal, az adóhivatal, a pénzügyigazgatóság, a számvevőség, a tanfelügyelőség, a csendőrparancsnokság, a posta-, telefon- és távírdahivatal stb.⁴⁵

A 19. század közepéig a hadsereg jelenléte egyértelműen terhet jelentett a lakosság számára, amelytől mindenáron szabadulni szerettek volna. A 19. század '60-as éveiben még tartotta magát ez a szemlélet érthető pszichológiai okokból, ha meggondoljuk, hogy a kényszerbeszállások, a katonaság élelmezése, a szállítások mekkora terhet jelentettek a Habsburg-uralom előző másfél évszázada alatt. 1861-ben a székelyudvarhelyi magisztrátus megpróbálta – sikertelenül – elérni a katonaság és a csendőrség áthelyezését, mivel „nehéz terhet” jelentenek a lakosság számára, amelyek többsége – mint írják – kézműves és a vásárokat járja.⁴⁶ Ugyanabban az évben Marosvásárhelyen a katonaság éjjeli őrjartait kifogásolták, és a katonaság és a civilek közti összecsapásokkal riogatták a hatóságokat.⁴⁷

A dualizmus idején viszont gyökeresen megváltozott a helyzet és a városok hozzáállása: a katonaságban egyre inkább jövedelemforrást, az urbanizációt elősegítő és a biztonságukat növelő tényezőt láttak. Most megfordul a helyzet: a városok kérik és az állami

hatóságok utasítják vissza nagyobb létszámú katonai egységek elhelyezését. 1876-ban Sepsiszentgyörgyön felmerült az ötlet a legalább egy zászlóaljából álló helyőrség elszállásolására alkalmas laktanya építéséről, 1878-ban a városi tanács meg is szavazta a kaszárnya számára a pénzalap létesítését, de mindkét alkalommal hiányzott a hadügyminisztérium jóváhagyása. 1878-ban Háromszék vármegye hatósága is kérte helyőrségek létesítését Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen, Csíkvármegye pedig egy zászlóalj elhelyezését Csíkszeredában, egy fél zászlóalj pedig Gyergyószentmiklóson. A Belügyminisztérium által is támogatott kérdésben hangsúlyozták, hogy ez az érintett városok kívánsága is, és ennek érdekében anyagi áldozatokat is hajlandóak vállalni.⁴⁸ Ez az óhaj nem mindenhol teljesült. 1910-ben a katonaság aránya a kereső lakosságon belül igen magas volt Marosvásárhelyen (14,33%) és Csíkszeredában (9,50%), Székelyudvarhelyen és Kézdivásárhelyen 6% körül mozgott, míg a többi városok esetében jelentéktelen volt.⁴⁹

A dualizmus kapcsán még egy érdekes jelenségre kell kitérnünk: a városok eladósodásának kérdésére. Az előző időszakban a városoknak csekély anyagi erejük volt, de a költségvetésük is ehhez igazodóan igen szerény volt; a patriarchális igazgatás nem is kívánt meg mást. Gyökeresen megváltozott a helyzet azonban a dualizmus korában: nőtt a városok vagyona és anyagi ereje, a költségvetésük is nagyságrendekkel lett nagyobb, de ezzel együtt a deficit, az eladósodás is nőtt. Megmutatkozott ugyanakkor a lényeges különbség a települések különböző kategóriái – elsősorban a városi rangjukat megőrzött és az azt elvesztett helységek – között.⁵⁰ A kiadások mindenütt átlag 10%-kal meghaladták a bevételeket. A helyzet az első világháború előtt egyre rosszabbodott, az eladósodás aggasztó méreteket öltött.⁵¹

Ez az állapot nem egyedül a Székelyföld városaira volt jellemző ugyan, de jól mutatja az itteni felemás urbanizáció és polgárosodás ellentmondásait. Annak ellenére, hogy az uralkodó ideológia a liberalizmus volt, az állam fokozott mértékben volt kénytelen

beavatkozni a városok életébe, és a városok is egyre nagyobb mértékben vették igénybe az állami segítséget. A modern közigazgatás jóval nagyobb hivatalnoksereg eltartását követelte meg, ezekkel a megnőtt igényekkel és a megnövekedett bürokráciával egymaguk nem tudtak elboldogulni. A kölcsönökre alapozódott minden nagyobb beruházás: a közüzemek, kórházak, iskolák, az impozáns középületek, az utcák aszfaltozása stb. Az intézmények működtetése is egyre inkább az államra hárult, ez különösen az iskolák esetében szembetűnő. Mindaz tehát, ami végső soron a városiasodás felgyorsulásaként érzékelünk, jelentős mértékben az állami beavatkozásnak köszönhető.

Az állam és a helyi autonómiák viszonya

A székelyföldi városfejlődést egész történelme során nem elhanyagolható mértékben befolyásolta a központi hatalom. A székelyföldi városok egy részét Luxemburgi Zsigmond emelte városi rangra a XV. század első felében. A későbbiekben pedig az erdélyi fejedelmek városokat támogató politikájának köszönhetően tettek szert jóval nagyobb politikai befolyásra és szélesebb kiváltságokra, mint ezt gazdasági erejük és lélekszámuk indokolta volna, többek között a török adó kivételével adómentességet élveztek, és nagy részük a diétán is képviseltette magát, külön színfoltot képviselve a fejedelemségkori Erdélyben.⁵²

Erdély Habsburg fennhatóság alá kerülése véget vetett ennek a kiváltságos helyzetnek. A Diploma Leopoldinum ugyan elvileg elismerte Erdély hagyományos jogrendjét, de a gyakorlatban egyre erősödött az állami beavatkozás. Ez részben az uniformizálásra való törekvést is jelentette; a központi hatalom megpróbálta felszámolni az önálló fejedelemség korában kialakult és különböző kiváltságokkal körülbástyázott autonómiák tarka összevisszaságát. A központosító és uniformizáló tendenciáknak a nagyobb városok több-kevesebb sikerrel álltak ellen, de a kisebb mezővárosok védtelenek és kiszolgáltatottak voltak. Ez jól látszik Székelykeresztúr

példáján, amelyet a széknek vetettek alá, de a taxás helyek is – bár megőrizték önkormányzatuk egy részét és a diétán való képviselő jogát – csak részben tudták biztosítani a széktől való függetlenségüket. Ráadásul, mint már említettük, 1762–1764 között megszervezték a két székely gyalogezredet és a székely huszárezredet, és ebből a városok egy része sem tudta kivonni magát.

A Mária Terézia trónralépését követő gyakori háborúk következtében felmerült egy olcsóbb haderő szervezésének gondolata. Így került sor a székely és román határőrség megszervezésére a 18. század '60-as éveiben a déli határőrvidék mintájára. Az új ezredek feladata a keleti határok védelme, az egészségügyi zár biztosítása a keletről fenyegető járványok ellen és a csempészet visszaszorítása volt. Nem utolsósorban azonban közrejátszott egy másik szempont is, amit Brukenthal báró, Erdély gubernátora a következőképpen fogalmazott meg: „a határőrség szervezésének első és legfőbb oka nem a hegyek védelme volt, sem az ösvényeké, lévén, hogy ezeket sokkal gazdaságosabb módon meg lehetett volna oldani, hanem az állam biztonsága és az állam tényleges hatalmának növelése általában”.⁵³

A székelyek általában, de különösen a városok, ellenálltak a határőrség szervezésének. 1762 nyarán a székelyudvarhelyi tanács az alkirálybíró felszólítására a következőképpen válaszolt: „mi ennél kisebb dolgokban is a Gubernium parancsaitól és utasításaitól szoktunk függeni”.⁵⁴ Még amikor Buccow generális 1762. szeptember 15-én személyesen Udvarhelyre érkezett, hogy szép szóval vagy fenyegetésekkel rávegye őket az utasítások végrehajtására, a városi polgárok azzal a kifogással állnak ellen, hogy mesteremberek lévén vásárookra kell járniuk, ez pedig nem egyeztethető össze a katonáskodással.⁵⁵ Később sem hagyták megfélemlíteni magukat, amikor Buccow a katonaság beszállásával próbálta megtörni ellenállásukat.

Kevésbé voltak szerencsések a többi mezőváros lakói. Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Bereck és Illyefalva 1763 februárjában és márciusában beadványok özönével ostromolta a hatóságok

kat. Kiváltságaikra és önkormányzatukra való hivatkozással a katonaságtól való mentességet próbálták kieszközölni, de a bizottság ezt nem hagyta jóvá, bár megígérte, hogy az önkormányzatot ezentúl is tiszteletben fogják tartani.⁵⁶

1763-ban Gyergyó fiúszék tisztviselői és nemesei a Gubernium előtt panaszolták be a frissen besorozott határőröket, akik többé nem akarják elismerni a szék fennhatóságát, és külön városi joghatóságot próbálnak életre hívni. A helység hivatalosan is kérte a szabad királyi városi rangra való emelését, pallosjoggal, céhekkal stb. A kérdésben egyaránt hivatkoztak a határőrség szervezésénél tanúsított érdemeikre, valamint az 1756 óta elismert mezővárosi státuszra;⁵⁷ a városi rangot ennek ellenére nem kapták meg.

Marosszék és Udvarhelyszék végül is – nem annyira ellenállásuk, mint inkább földrajzi fekvésük következtében – kimaradt a határőrezredek szervezéséből. Az érintett városok – Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Illyefalva, Bereck – viszont 1848-ig folyamatosan ostromolták kéréseikkel az országgyűlést, felmentésüket kérve a katonáskodás alól. E taxás helyeknek továbbra is megmaradt önkormányzatuk egy része, így kérésüket képviselőik terjesztették elő, pl. 1771-ben, 1791-ben, 1792-ben, 1794-ben, 1809-ben, 1841-ben. Ez utóbbi alkalommal a diéta egy törvénytervezetet is előterjesztett ez ügyben, de mindez a katonai hatóság és az udvar ellenállásába ütközött.⁵⁸

A városok lakosságának szabad elemei túlnyomó többségükben a határőrség szervezeti keretébe kerültek, és ez kihatással volt e helységek további fejlődésére. Bár önkormányzatuk formálisan megmaradt, a határőrség tisztjei a legapróbb kérdésekbe is beleszóltak. 1772-ben például Huth kapitány Illyefalváról megparancsolta, hogy az összes városi és falusi előljáró jelentse, hogy vannak-e írott törvények és constitutiók, ezeket ki és mikor hagyta jóvá, ha pedig nincsenek, készítsenek, és ezeket hozzá nyújtsák be jóváhagyás végett.⁵⁹

Az 1841/43-as országgyűlés sérelmi iratai közül több foglalkozik e városok katonai hatóságok elleni panaszaival. Így pl. Csíksze-

reda követői az ellen tiltakoztak, hogy a tisztek megpróbálnak beavatkozni a közigazgatási ügyekbe és önkényesen megváltoztatják a tanács határozatait; megakadályozzák a fiatalokat, hogy mesterséget tanuljanak; a katonarendűeket pedig gyakran ingyen munkára kötelezik, „akár zsellérek volnának”. Sepsiszentgyörgyön a székely huszárezred parancsnoksága kártérítés nélkül kisajátította a város közterületeinek egy részét, ugyanakkor a megválasztott tanácsosokat nem mentették fel a katonaság alól. A bereckiek azt vetik a katonaság szemére, hogy miattuk nem fejlődik a kézműveség és a kereskedelem, sőt a Moldvából és Havasalföldről betelepíteni óhajtok elé is akadályokat gördítenek.⁶⁰

Kézdivásárhely – e városkák közül gazdaságilag a legfejlettebb – a Marosvásárhellyel való egyenrangúságát hangoztatta, és kérte a szabad királyi várossá való emelését a kereskedelem fejlődésének elősegítése céljából. Kérték továbbá, hogy peres ügyekben közvetlenül a Királyi Táblához lehessen fellebbezni, hogy ne függjenek többé a széktől, az adót ne a szék kasszájába fizessék, és ugyancsak tiltakoztak, hogy a katonai hatóságok nem mentik fel a tanácsosokat a katonai szolgálat alól.⁶¹

A határórség léte ugyanakkor pozitív változásokat is hozott e helységek életébe. A nagyobb helységekbe iskolák létesültek, Sepsiszentgyörgyön és Csíkszeredában normális iskolák, Kézdivásárhelyen pedig 1822-ben egy altisztképző intézet. E három város a három székely határőrezred székhelye is volt, és mint ilyen központi funkciókat látott el. Az első nagyszabású kőépületeket szintén a katonaság emelte, és ezzel hozzájárult a városias külső kialakulásához.

A következő komoly összeütközés az állam és a helyi autonómiák között II. József idejére esik. A felvilágosodás eszméitől áthatva ő volt az, aki folytatva anyja, Mária Terézia reformjait, új, egységes alapokra kívánta helyezni birodalmát. E tanulmány nem kíván kitérni a jozefinizmus ismertetésére és értékelésére, ezt mások már elvégezték; a felülről jött, erőszakos úton bevezetett reformok azonban élénk tiltakozást váltottak ki a Székelyföldön is. Tulajdon-

képpen Erdélyben is kívánatos lett volna a kormányzás és közigazgatás racionalizálása, a bíraskodás és a közigazgatás elválasztása stb., de ez egyúttal a rendi nemzetek és a különböző közösségek privilégiumait sértette. Mindent egybevetve II. József reformjai hozzájárultak „az erdélyi társadalom valóságos polarizálódásához és egy olyan mértékű passzív rezisztencia kialakulásához a helyi hatóságok részéről, amely csaknem megbénította a közigazgatást”.⁶² A jozefinizmussal szembeni ellenzékiességben a „konzervativizmus és az új igények elválaszthatatlanul keveredtek”.⁶³ Ez különösen a *Restitutionsedik*t után vált érzékelhetővé.

1784-ben Erdély területét 11 megyére osztották, felszámolva a hagyományos közigazgatási egységeket, 1790-ben aztán visszaállították a régi állapotokat. A székelyföldi városok is nagy örömmel fogadták „régii szabadságuknak helyre állítását”, amikor értesültek II. József rendeleteinek visszavonásáról. A Gubernium elrendelte „minden helységbeli Magistratusoknak azon állapotban való visszaállítását, mely 1780-ik esztendőben fennállott”, hogy „a máris sok helyen tapasztalt egyenetlenségek és ezek által következhető hátramaradás a királyi és közönséges szolgálatban, nem különben az igazság kiszolgáltatásában eltávoztassanak”.⁶⁴ Ennek nyomán megtörtént a bíró- és tanácsstagok választása, de a városok régi sérelmeiket is orvosolni kívánták. Az udvarhelyiek az adószedés jogát kérték vissza, és meg is választották a perceptort.⁶⁵ A marosvásárhelyiek egész sérelmi listát mellékeltek, miután „földig leereszkedett háládatossággal” köszönték meg a régi jogaikba való visszahelyezésüket. Legelőször is azt sérelmezték, hogy a *Restitutionsedik*t-ről őket külön nem értesítették, „holott ezen Nagyfejedelemségben az egyik Statust a szabad királyi városok tészik, a minémű ezen város is”, azután „nékünk privilégiumaink ellen a más statusokból inspectorok rendeltettek, melyből mindannyiszor romlásunkat s privilégiumunk nyilván való megsértését kellett éreznünk, holott ellenkezik a statusoknak és rendeknek egymáshoz való kötelességekkel, hogy egyik status a másiknak inspectora legyen”.⁶⁶ Továbbá felsorolták, hogy elvették tőlük a pallosjogot, a

szabad választás jogát, mert „közinkben külső ú. m. marosszéki és nemes Küküllő vármegyei személyek akaratunk ellen és választásunk nélkül tisztékké tétettek”, akaratuk ellen felmérték határukat és összeírták a jószágot, mindezt tetemes költségükre, összeírták a lakosságot, bevezették a telekkönyvet, mely által „az adás és vevésbeli törvényes szokásunk elrontatott”, átalakították a hivatalokat: a szenátorok száma csökkent, és új hivatalokat hoztak létre, mint a polgármester és a főkapitány, „constitúcióinknak és törvényeinknek világos megszegésével Új Törvényes Rend (Judiciarius Ordo) és Taxalis Ordo hozattak bé közinkbe”, az örményeknek és a románoknak *ius civitatis* adtak, a katonaság számára kirótt természetbeni adó elviselhetetlen, nem rendelkezhetnek szabadon a város allodiális cassájával, a „Politzáj instructiók” a szabadságukban korlátozzák őket, a Királyi Táblát elköltöztették a városból, a város közhelyét az ún. Cigánymezőt „a magyar hazafiaknak azelőtt az aránt lett kérések megvetésével” eladták a németeknek, más közhelyeket is elárvereztettek, a német nyelv használata is „elviselhetetlen tereh lett volna”, és a lista még folytatódik a vásárral, a borkiméréssel, a „conduit listával” stb. kapcsolatos panaszokkal.⁶⁷

A fentiekből is kiderül, hogy a székelyföldi városok esetében a jozefinizmussal szembeni magatartásban a konzervativizmus, a rendi szemlélet dominált, az újításokat gyanúval szemlélték, a reformokat mindenestül elvetnék: különösen a lokális jog, a privilégiumok megsértése az, amit sérelmeznek, valamint az „idegenek” (örmények és románok) beemelését a polgárok közé, és ezzel a hagyományos városi társadalom bomlasztását.⁶⁸ Érdekes a rendi és a modern nacionalizmus keveredése az érvelésben.

Marosvásárhely esetében a helyzetet bonyolította, hogy mint már annyiszor most is felszínre kerültek az ellentétek egyrészt a főbíró és a szenátorok, másrészt az esküdt közönség között. Az utóbbiak, valamint a céhek egy gyűlésen elhatározták a főbíró menesztését, és e célból küldöttséget indítottak a Guberniumhoz. A főbíró Aranka Györgyöt az előző rendszer túlbuzgó kiszolgálásá-

val és visszaélésekkel gyanúsították. Ráadásul felrötták neki, hogy nemesi származású lévén a város kiváltságai rovására a nemeseknek kedvez.⁶⁹ Ennek alátámasztására mellékelték a főbíróknak egy kérvényét, amelyben a városi házzal bíró nemesek esetében a főpénz (*capitis taxa*) eltörlését kérte, mondván, hogy a nemesség az a „drága kincs”, amelynél „egy hazája tökéletességében gyönyörködő hazafi is nevezetesebbre nem törekedhetik”.⁷⁰ A nemesség és polgárság harca különben végigkísérte e városok történetét is, sok helyen 1848 után is eltartott még egy ideig, amíg a harc nyugvópontra jutott.

1848 a székelyföldi városok életében is korszakhatárt jelentett. Ekkor kezdődött meg azoknak a reformoknak a sora, amelyek végül is gyökeresen átalakították e települések szerkezetét. A legfontosabbak kétségtelenül a jobbágyfelszabadítás és a határórség felszámolása volt. 1848 után egy kb. három évtizedes átmeneti időszak következett, amikor többek között sor került a közigazgatás átszervezésére. E települések elvesztették középkori kiváltságaikat, és a modern állam betagotha az új struktúrákba. Az átalakulás nem volt zökkenőmentes. A modernizáció egyben az állami beavatkozást is erősítette, és a jogi egységesítés irányába hatott.

Az 1860-ban kibocsátott „Októberi Diploma” részben helyreállította az 1848 előtti állapotokat. 1861-ben felszámolták a járási és kerületi hatóságokat. Mint már annyi esetben – például II. József intézkedéseinek visszavonása után –, ezúttal is az erőszakolt centralizációra visszahatásként az inga az ellenkező oldalra lengett ki: a konzervatív helyi erők a rendi viszonyok teljes restaurálását szerették volna elérni.

Bár az „Októberi Diploma” és a „Februári Pátens” kibocsátása a neoabszolutizmus végét jelentette, és az uralkodó 1861. szeptemberére elrendelte az erdélyi országgyűlés összehívását, ezzel még korántsem zárult le a küzdelem a központi hatalom és a magyar ellenzék között. Erdélyben a passzív ellenállás egyik megnyilvánulási formája, hogy sorra lemondtak tisztségükről a gubernátor, a

magyar főkormányzói tanácsosok, a főispánok, a székely székek főkirálybírái, valamint a megyék és székek tisztikara, és ezzel kezdetét vette a provizórium időszaka. Az 1863-64-es választásokon a magyarok és székelyek is részt vettek, de képviselőiket nem küldték el az országgyűlésre, így aztán a választások a többszöri megismétlésük ellenére sem jártak sikerrel. Az ellenállás fő fészke a Székelyföld és az itteni városok voltak. A választásokon erős kormányzati nyomás érvényesült. Fenyegetéssel, ígéretéssel, minden eszközzel próbálták a szavazókat jobb belátásra téríteni. Csík-szék adminisztrátora egy beszédében így próbálta meggyőzni Csík-szeredában a szavazókat: „Hogy a kepe, főadó elengedését, katonáskodási idő leszállítását, a majorsági birtokoknak az álladalom által leendő megváltását, hitelintézet, vasutak, s ezek útján a nép boldogságának, könnyebb életmódjának biztos kilátását ígérem, (...) s hogy az imént általam elősorolt boldogságokat a nép még nem élvezheti, annak a nemesség és a papság az oka.”⁷¹ Érdekes ebből a szempontból a székelyföldi városok szerepe, ugyanis a Székelyföld és a magyar városok képezték a magyar liberális tábor fő bázisát, bár indítékaikat többnyire nem a liberális ideológia talaján kell keresnünk.⁷²

A neoabszolutizmus korszakának lezárultával tehát visszaállították a régi közigazgatási beosztást, és a kiváltságos helyek is formálisan visszanyerték autonómiájukat. 1861-ben a Főkormány-szék felszólította a megyéket, székeket és városokat, hogy „az alkotmányos átalakulásnak ez országban keresztülvitelére nézve halaszthatatlanul szükséges az, hogy a hazai részint szabad királyi és mezővárosok, taxális helyek saját alkotmányos hatáskörük tettelegesen visszaállítása végett törvényeink értelmében szerveztesenek”.⁷³ Továbbá utasítják a székeket és megyéket, hogy gondoskodjanak, hogy az átszervezés és tisztújítás minden szabad királyi városban és taxális helyen menjen végbe, és az eddigi császári-királyi hivataloktól a „közrományok, (...) főleg az árvai és letéti pénzek átadassanak az illetékes hatóságoknak”.⁷⁴

A városok ezt nagy örömmel és megkönnyebbüléssel vették tudomásul, de a választók – és részben a helyi politikai elit is – a teljes restauráció híve volt, mindenestül az 1848 előtti viszonyokat akarták visszaállítani. Ez nehéz helyzet elé állította a központi hatóságokat: az alkotmányosság talaján állva ők maguk is első lépésként a restaurációt tűzték ki célul, azonban a neoabszolutizmus idején egy sor a modernizációt elősegítő intézkedés is született, amelynek hasznosságát ők maguk is belátták. A székelyföldi városok esetében a legnagyobb gondot az egy településen belül 1848 előtt létezett különböző jogállású közösségek kérdése okozta. A neoabszolutizmus idején a közigazgatás racionalizálásának folyamatában ezeket felsőbb utasításra egyesítették, most egy részük ismét a szétválást szorgalmazta.

Székelyudvarhelyen 1861. május 22-én ült össze a szervezési és tisztújító gyűlés. Tanulságos magának a gyűlésnek a lefolyását és retorikáját is röviden ismertetni. A polgármester Solymossy Károly elnökölt, és beszédét a következő szavakkal nyitotta meg: „székely anyavárosunk ősi alkotmányos jogába visszahelyeztetett”. Ezek után felolvasta a Főkormányzókáprilis 16-i, a városok szervezésére vonatkozó rendeletét. Majd a különböző formák lebonyolítása után „éljenzések közepette” Daniel Gábor, udvarhelyszéki főkirálybíró vette át az elnöklést. Beszédében kifejtette, hogy „hazánk üdve csak a 1847/8-i törvényeink élvezhetésébe keresendő, (...) úgy e tisztelt város lakóinak is véleménye attól – úgy hiszem – nem eltérő”, sőt ezek felől az „európai alkotmányos országok közvéleménye kedvezőleg nyilatkozott”, majd így folytatta: „és méltán mert az a kor szellemét felfogva kiváltságait nagylelkűleg félredobta s az egyenjogúság elvét kimondva alkotmányunkat tágasabb alapra fektette”, végül szerinte a városok jövője is a Magyarországgal való egyesülésben van.⁷⁵ Ezek után felolvasta a Főkormányzókáprilis 16-i rendeletét; ezt ugyan tudomásul vették, de csak a nehéz és kivételes helyzetre való tekintettel. Eddig a város „ősi alkotmányos állása és szabadalmi s kiváltsági alapján függetlenül választotta tisztjeit”, s bár ettől az előző időszakban meg volt

fosztva, kikötik, hogy a beavatkozás ne legyen precedens s „tisztválasztási mintául ne szolgáljon”. Ezek után a régi tanács és személyzet ünnepélyesen leköszönt, majd a tisztújítás a magyarországi országgyűlés által 1847-48-ban elfogadott 23. törvény alapján ment végbe. A gyűlésen egy volt nemes indítványozta, hogy a város „az 1848-ik év előtti azon állására, miszerint ennek egy bizonyos része, mely nemesi résznek neveztetett, a városi résztől külön választassék”, de ez az indítvány „általános többséggel elvetetett, és határozatilag kimondatott a város egysége, és ennek alapján szervezése is”.⁷⁶

Az egyetértés nem tartott sokáig, a gyűlés után egy kis csoport Ugron István vezetésével a városi nemes lakosok nevében a „polgári renddel kötött összerzódéseken alapuló külön jogaik gyakorlatában visszahelyezésüket, és 1848 előtti pénztárok és okleveleik visszaadatását kéri”.⁷⁷ A Főkormányzék a széktől is tudósítást kért az ügyről: „a város közönséges végzésére, hogy a város 1848 előtti azon állására, mely szerént annak egy bizonyos része azon n(emes)s szék hatósága alatt állott, többé vissza ne vitessék, hanem a város egész kiterjedésében egy *egységes önálló hatóságot* képezzen, ámbár a királyi Főkormányzék ezen, a belkormányzat egyszerűsítésére irányzott intézkedés életbe léptetésére főleg a 848-ki törvények által kimondott *jogegyenlőségi* elvet tekintve, részéről nehézséget és akadályt nem lát fennforogni, mind a mellett főleg az *alkotmányos jog tisztelete* szempontjából ezennel felhívja a n(eme)s szék közönségét e tárgyban nyilatkozattételre és hozandó végzése fölterjesztésére”.⁷⁸ Ezek után érthető, hogy Daniel Gábor főkirálybíró a szék nevében nem érezte magát feljogosítva, hogy a város egy részét a szék alá visszahelyezzék, Székelyudvarhely végzésére hivatkozva, amely kimondta, hogy a város egységes hatóságot képezzen.⁷⁹ A város augusztusi közgyűlésén ismét szóba kerül az egység ügye, s megállapították, hogy 1848 előtt a városban három hatóság létezett: egyik része városi vagy polgári, a másik része nemesi, azaz vármegyei, a harmadik pedig várföldi *jurisdictio* alatt volt, ezért a város „sem szellemileg,

sem anyagilag előrehaladni nem tudott”, mert nem kell bizonygatni „mennyre üdvös az egység népekre, nemzetekre, országokra, városokra, sőt még családokra nézve is”. Az egyesítés a „város vagyoni erejét, beljöllétét, s így fölvirágzását elősegíti, kormányzatát mind az államra nézve, mind pedig keblileg könnyíti”.⁸⁰

A szék mégsem hagyta annyiban a dolgot – miután a város és a szék között évszázadok óta folyt a harc a városi autonómia ügyében –, és Udvarhelyszék képviselő bizottmánya a szeptember 2-i gyűlésén megsemmisítette a városi közgyűlés határozatát a város egysége ügyében. A nemesi rész ugyanis a szék fennhatósága alatt állt, így legalább a város egy része fölött meg kívánták őrizni az ellenőrzést. A városi közgyűlés amint tudomást szerzett erről, óvást nyújtott be a székhez és a Guberniumhoz is. A városiak arra hivatkoztak, hogy az egyesülést még 1847-ben „több rendbeli kölcsönös alkudozások után” határozták el, aztán ez 1848–49-ben tényné vált; a tanács és a képviselőtestület választása is amelyen éppen a főkirálybíró elnökölt, ezen az alapon ment végbe, a Gubernium is támogatta, és a szétválasztás által „kiszámíthatatlan viszálykodásoknak, bonyodalmaknak, a város mind anyagi, mind erkölcsi lesüllyedésének, véres összeütközéseknek stb.” magva hintődik el. Végül kijelentették, hogy a törvényhatóságukat ezután is az egész város fölött fogják gyakorolni, „jogtalanul és illetéktelennek tekintvén minden idegen beavatkozást”.⁸¹ A Főkormány-székhez is hasonló hangnemű tiltakozást juttattak el, amelyben kérték, hogy a „rólunk nélkülünk jogtalanul hozott határozatot” semmisítsék meg, mert ez „a város jövőjének felvirágzását, mint nemzeti és polgári életünk egyetlen föltételét a lehetetlenségek sorába helyezi”.⁸²

A Főkormány-szék végül is a *status quo* fenntartása mellett foglalt állást, mivel az egyesülést törvényesen határozták el, ez 1848 óta ténylegesen is fennállt, az egyesülést a város lakosságának nagyobb része óhajtotta, „mivel a törvények által kimondott jog-egyenlőség elve a nemesi és polgári rend között létezett különbséget megszüntetvén, az egyesülés további fennmaradása azokon, kik

a nemesi rendhez tartoztak jogi sérelmet nem ejt”, és mivel „egy célszerű s a kor igényeinek megfelelő közigazgatási kormányzat csak is így és ez úton létesíthető”.⁸³

Illyefalván is hasonló körülmények között mentek végbe a választások. A „remek, tiszta honfiúi érzelmű” beszédek után Háromszék főkirálybírája elrendelte a magisztrátus „alkotmányos útoni megválasztását”. Felmerült itt is a probléma, hogy miután a jegyzőt és a főbíró a „százados gyakorlatnál fogva” csak a városi polgárság választotta, de a helységben lagnak olyan „törzsökös székely lakosok is, kik a szék törvényhatósága, politikai igazgatás tekintetében pedig a városi bíró hatósága alatt voltak”, de „a jelen kor szellemileg megegyezőleg” most nekik is befolyást kellene engedni a közügyek intézésében. „Ezen városi polgárság megértvén a kor szavát, mely egyességet igényel”, elhatározták, hogy ezek is szavazhatnak.⁸⁴

A nagy egyetértés itt sem tartott sokáig. A két közösség, a „város” és a „falu” között amúgy sem volt felhőtlen a viszony. Már 1805-ben is „Illyefalva városához ragadott kevés számból álló Nemes Széki részéhez tartozó Katona és Nemes renden lévő személyek”, azaz a „falusiak” a szék segítségével azt akarták elérni, hogy „széki részen való személy praesideálja a bírói hivatalt”, ne „városi renden való személy”.⁸⁵ A „városiak” akkor a Gubernium közbejárását kérték. Ezúttal ismét kihasználták az alkalmat, és annak ellenére, hogy most először közösen választották a bírót és a jegyzőt, „a maga keblekből külön bírót és jegyzőt választottak”, s azoknak a közös pénztárból évi fizetést határoztak meg. A „városiak” ismét a Főkormányzékhez fordultak, és részletesen ismertették a helyzetet: „Az idevaló városi hatóság kebelében lagnak olyan birtokos egyének is, kik jogi kérdésbe a 3szék törvényhatósága alá, kebli igazgatás tekintetében pedig a városi fő bíró igazgatása alatt voltak századok óta.

Ezen szék részhez tatózó lakosoknak vagyon a városi polgársággal olyan közösön használt tilalmas csere erdeje és majorsági

birtokok, melyeknek a jövedelmét a városi polgárság és a szék részhez tartozó lakosok közös pénztárába szoktak befolyjni.

Az ezek feletti intézkedések a mondott városi polgárság és szék törvényhatósága alá tartozó *két constituens részből* álló felekezetek által tartani szokott *vegyes gyűlésekbe* tétettek meg. Ezen vegyes gyűlésnek elnöke volt mindig a városi főbíró – ez kezelte századok olta a vegyes közönség pénztárát, ennek voltak s vagynak ma is felügyelete alatt a kebli vegyes közönség minden javadalmi s ennek volt kezébe a községbeni minden közterhek és szolgálattételek elhanyagolói ellen a fenytő s büntető hatalom, s következőleg a fizetése (!) is a városi jegyzővel együtt ezen vegyes község pénztárából vonta...”.⁸⁶

Az illyefalvi tanács levelében rámutatott arra, hogy a kettős vezetés fejetlenséghez vezetne, „a kebli igazgatás zűrzavaros lenne”, másrészt pedig „rövidséget szenvedne a közköltségek fedezését most is alig bíró vegyes közönség pénztára”. Kéri következésképpen, hogy még ha az adó behajtására a „falusiak” egy „paraszt bírót” is tartanának, de „a kebli igazgatás tekintetében a városi bíró hatókörében maradjanak”. A Főkörmányszék is ebben a szellemben dönt, amikor utasítja az illyefalviakat, hogy a város kebelében semmilyen olyan hatóságot ne hozzanak létre, amely 1848 előtt nem létezett.⁸⁷

Székelykeresztúr szintén három különálló közösségből: Keresztúr városból, Keresztúr faluból és Timafalvából állott. Ezeket Heydte császári tiszt, mikor 1849-ben megszállta a helységet „önkényűleg” egyesítette, „melyet a lakosok akkor elfogadni kényszerűen valának, és ezen egyesítést egy elöljáróság igazgatása alatt túrték”. 1861-ben azonban, annak ellenére, hogy ahogy Daniel Gábor udvarhelyszéki főkirálybíró írta: „ezen három helység egy várossá való egyesítése magában óhajtandó, mert így székely városaink eggyel nevednének, mert Keresztúr városa magára a két helység nélkül mint kiterjedését, mint népességét tekintve csekély”, és bár néhányan akik ezt belátták az egyesülés mellett voltak, azonban a többség a szétválást pártolta, és így végül három

előjáróságot választottak. A főispán hozzáfűzi jelentéséhez, hogy ő minden alkalommal felhívta a figyelmet arra, hogy a jövő az egyesülésben van, ők ezt be is látták, annál is inkább, mert pl. Timafalva „Keresztúr városával egy területen és telkeik vegyesen fekszenek”, de a közjövödelmek, és különösen a közlegelők ügyében nem voltak képesek megegyezni.⁸⁸

Csikszereda esetében 1861-ben szintén napirendre került a szétválasztás kérdése. Csikszereda és Martonfalva két összeépült település volt, de ez utóbbi közigazgatás és igazságszolgáltatás szempontjából 1848 előtt egy Csíkszékhez tartozó falunak számított. A neoabszolutizmus idején, 1850-ben egyesítették őket, de 1861-ben a szék – annak ellenére, hogy Csikszereda az egység fenntartása mellett szállt síkra, s azt is felajánlotta, hogy minden martonfalvi „városi polgárrá válván, Szereda város minden jövödelmeinek s minden polgári jogainak épp úgy részesévé váljon, mint az eddigi Szereda városi polgárok” – visszaállította a „törvényes” állapotot, azaz Martonfalvát ismét Zsögöd községhez csatolták, amellyel különben közös volt a határa, az erdője és legelője is.⁸⁹ Ezt Csíkszék főkirálybírája is nehezményezte, mert szerinte ezáltal „óriási akadályképpen gátolják Csikszereda városát azon nemes törekvésében, hogy mint egyedüli kiváltságos mezővárosa Csíkszéknek, e szék méltó központjává válhasson, s hivatásánál fogva az ipar és kereskedelem magasabb fokra emelése által a civilizációnak sugarait terjeszthesse a vidékre”⁹⁰. Ráadásul a városi közkórház is Martonfalva területén feküdt. A szék egy bizottságot nevezett ki az érintett helységek véleményének kihallgatására, és mivel a martonfalviak többsége is az egyesülés mellett szavazott, ezért a szék bizottmányi gyűlése az egyesülési kérelmet 1861 szeptemberében pártolólágg terjesztette fel a Főkormányshékhez. Az egyesülés végül hivatalosan 1866-ban királyi rendelet által szentesítve ment végbe, de ekkor még a közterületeket külön kezelték, és Martonfalva bíraskodás tekintetében a szék fennhatósága alatt maradt.⁹¹ A tényleges egyesítési folyamat még 1873-ban

is folyt, és tulajdonképpen csak az 1876. évi közigazgatási átszervezés után zárult le.

Ebben az átmeneti időszakban megfigyelhetjük a középkori viszonyoknak a sajátos továbbélését. Bár a jobbágyrendszert hivatalosan eltörölték, a régi társadalmi kategóriák megszűntek, de ez nem történt meg egyik napról a másikra. 1874-ben Sepsiszentgyörgyön a volt úrbéreseket még csak félmennyire részesültek a közjavadalmakból, „mint a nemesi és a volt székely katona osztályhoz tartozott lakosok”. Ugyanebben az évben a városi javadalmak bérbeadásánál néhány csíkszeredai polgár a nemesi jogára hivatkozva tiltakozott a díjak emelése ellen.⁹² Egy évvel később Marosvásárhelyen az egyik bérlő ajánlata nem volt elfogadható, mert „ezen sz. kir. városban létező 11 nemes telek úgyszintén laktanyára nézve” a pálinka és szesz korcsmároltatásának kizárólagos jogát a város bel- és külterületére kívánták kiterjeszteni.⁹³ A példákat lehetne még szaporítani, hiszen általános jelenség volt, hogy a közigazgatás modern átszervezéséig – tehát még közel két évtizedig az 1848-as polgári forradalom után – az anakronisztikus társadalmi viszonyok és az ezekhez kapcsolódó kiváltságok – pl. az egykori nemesi telkek kiváltságai – félhivatalosan tovább éltek, sőt a minisztérium is tiszteletben tartotta ezeket.

A dualizmus kora Magyarország történetének egyik legdinamikusabb időszaka volt. Az 1848-as forradalom nyomán megindult mélyreható társadalmi változások, valamint a kiegyezés utáni gazdasági növekedés nagy hatással volt a városszerkezet átalakulására, valamint a városok belső fejlődésére is. Bár a Székelyföld a korabeli Magyarország gazdaságilag legelmaradottabb vidékei közé tartozott, az általános fejlődés itt is éreztette hatását. A Székelyföldre azonban hatványozottan igaz Beluszky Pál megállapítása, hogy a városok „nem a polgárosodás élén haladtak, hanem utol kellett érniök a polgári átalakulást, ki kellett tölteniök a megszerzett (megkapott?) kereteket”.⁹⁴

A dualizmus korának közigazgatási rendezése – mint fennebb láttuk – a városhálózat gyökeres átalakításával járt együtt. E folyamat azonban nem volt mindenhol olyan egyszerű, mint Illyefalva esetében, ahol a helység maga kérte ezt, tekintettel a csekély népességre és a város gyenge anyagi erejére. A háromszéki főispán is támogatta a határozatot, egyrészt mert véleménye szerint Illyefalva évi jövedelme (4660 Ft) nem lenne elég a rendezett tanácsú városi ranggal járó költségek fedezésére (a tisztviselők fizetése egymaga felemésztené a teljes jövedelmet), másrészt pedig a helység „nem rendelkezik a szükséges szellemi képességekkel, hogy a közigazgatás és főleg az árvászéki teendőket megnyugvással intézhessené”⁹⁵.

De még Illyefalva esetében is, ahol a visszaminősítés nem ütközött akadályokba, a megyévé átalakult szék árgus szemekkel figyelte, nehogy az autonómia reminiscenciájaként túllépjék a hatáskörüket, és igyekezett alkalomadtán törleszteni az évszázados sérelmekért. Igen jellemző erre, hogy 1878-ban Háromszék vármegye főispánja egyenesen Tisza Kálmán belügyminiszterhez fordult a tiltakozással, mert a kolozsvári m. kir. távirda igazgatóság egy egyszerű kézbesítési ügyre vonatkozó megkeresést közvetlenül Illyefalva nagyközséghez intézett, tehát a községgel „a törvényes hatóság megkerülésével” levelezett. Az ügygel foglalkozott Trefort Ágoston földművelésügyi, ipari és kereskedelmi miniszter is, míg végül a belügyminiszter nyugtatta meg a kedélyeket.⁹⁶

Máshol ez jóval hosszabb és fájdalmasabb folyamat volt, a kiváltságok évszázados tudata és az efölött érzett büszkeség mélyen beleívódott a polgárok mentalitásába, ezért sokszor a minisztérium és a megyei hatóságok észérvei ellenére is körömszakadtáig ragaszkodtak a kiváltságokhoz, vagy legalábbis a városi ranghoz. Oláhfalva hosszas küzdelmek után – amelyekre bővebben kitérünk – 1877-ben veszítette el városi rangját. Bereck egy ideig még viselte a terheket, de 1888-tól szintén Illyefalva sorsára jutott, nagyközséggé minősült vissza. Felvinc esetében ez 1897-ben következett be.⁹⁷ Nyárádszereda és Székelykeresztúr, amelyek nem voltak taxás helyek,

és mint ilyenek az 1870:42. tc. szerint nem váltak önálló törvényhatóságokká, az 1886:XXII. tc. értelmében nagyközségek lettek, és bár hivatalosan eddig is községként kezelték, de csak ekkor váltak meg a mezővárosi megnevezéstől.

Tanulságos ebből a szempontból Oláhfalú esete. 1876 szeptemberében Udvarhely vármegye főispánja felküldte a Belügyminisztériumnak Oláhfalú város közigazgatási és árvaszéki szabályrendeletét, egyúttal csalódásának adva hangot: „Ismerve az oláhfalvi viszonyokat azon óhajomásnak adtam kifejezést, hogy költségkímélésből inkább egyesülve nagyközséggé alakuljon, ezen nézetet a megye befolyásosabb egyénei is szították, azonban az oláhfalvi előjáróság ezt nem fogadta el, és a bizottság is velek egynézetbe volt, mert mint rendezett tanácsú város több jogokat élvezhet, és így igénybe vette az 1876. évi XX. tc. 3§ kedvezményét.”⁹⁸

A két különálló, teljesen falusias helységből álló Oláhfalúnak ekkor 3512 lakosa volt, összes jövedelme 3371 forintra rúgott, ebből fizetésekre 1810 forintot, azaz a bevételek több mint felét irányozták elő, de még így sem sikerült a minimális követelményeknek eleget tenniük. A Belügyminisztérium visszaírt, hogy a beterjesztett szervezeti szabályrendelet „a községi belső szervezet és az egyes községi hatóságok alakulása tekintetében nem felel meg azon kellékeknek, melyeket a törvény a rendezett tanácsú városokra nézve megkíván”, a városi tisztviselők számát ki kell egészíteni még legalább egy rendőrkapitánnyal, egy számvevővel, egy közigyámmal, egy pénztárnokkal, egy községi orvossal és egy szülésznővel, ráadásul a polgármester fizetése nem lehet kevesebb a járási szolgabíróénál, a többinek meg ezzel kell arányban állnia. A minisztérium is tisztában van azzal, hogy Oláhfalú számára, „mely eddigi törvényhatósági állását is csak egyéb belső szükségleteinek visszatartása mellett volt képes fenntartani” mekkora terhet jelentene ez, ezért kéri a megyei hatóságokat, hogy „a városi lakosság jól felfogott érdekében” újból figyelmeztessék a várost, hogy „szabadságában áll, hogy az 1876-ik évi XX. tc. 3. szakaszában nyújtott kedvezmény mellőzésével Fogaras, Illyefalva és Csíkszereda váro-

sok példájára nagyközséggé alakuljon át”, különösen mivel emellett szól az is, hogy egymástól távolabb eső két községből áll. A belügyminiszter kéri a főispánt, hogy tapintatosan hasson oda, hogy fogadják el az átalakulásról a javaslatot.⁹⁹

1876 novemberében szavazást tartottak az ügyben, de az adómenyiség szerinti többség a városi rang megtartása mellett szavazott. A főispán ehhez még hozzáfűzte: „Ha a régi közigazgatási és közlekedési viszonyok között mint önálló törvényhatóság fennállhatott is, de az újabb időben felmerült esetek eléggé bizonyítják azt, hogy nemcsak mint külön hatóság bárminő körülmények között fenntartható nem lenne; de úgysem, mint rendezett tanácsú város, erre nincs sem szellemi, sem anyagi képessége, ezt a lakosság úgy látszik be is látja, erről magánúton tudomásom is van”.¹⁰⁰ Javasolja, hogy két különálló kisközséggé kellene átalakítani a várost, mivel a nagy távolság miatt igazgatásra alkalmatlan, a két településnek külön vannak a közterdek és közföldjeik, és érdekességük sem létezik közöttük.

A Belügyminisztérium ismét a főispán „tapintatos eljárását” kéri, mivel a községgé való átalakítást hivatalból nem lehet elrendelni, ha a lakosság és a városi közgyűlés a rendezett tanácsú város mellett döntött, tehát csak saját akaratukból változtathatnak a döntésen, de az annyival is időszerűbb lenne, mivel a törvényes feltételeknek változatlanul nem tesznek eleget. A főispán december végén újabb gyűlést hívott össze, ahol igyekezett a kérdést minden oldalról megvilágítani, de ismét csak azt kénytelen jelenteni, hogy az oláhfalusiak: „jóllehet a közterhek szaporodásától mindnyájan félnek, de a míveltség hiánya, a szentegyházsoláhfalvi hivatalhajtás vezetők által saját érdekükben felhasznált *alkotmányos remisszenciák* az ügy férfias és higgadt megfontolásának színvonalára emelkedhetőségüket megakadályozzák”.¹⁰¹

1877 márciusában újabb szavazást tartottak, de „minden igyekezet és fáradság” mellett – ahogy a főispán írja – sem tudtak kedvező eredményt elérni. Sikerült azonban a két helység közti ellentéteket kihasználni, és így mellékelhette Kápolnásoláhfalu

kérelmét az elcsatolásról. Egy másik kérvényt is csatoltak, amelyet még előző szeptemberben 134 kápolnásoláhfalvi írt alá, és amelyben a nagyközséggé való átalakulást kérték, miután megszűntek önálló törvényhatóság lenni. Jól érzékelteti a folyamat nehézségét ennek nosztalgikus hangvétele: „Így elvétellett azon szép régi kiváltságunk, melyekre hosszú időn át méltán büszkék valánk. Nem akarunk ez ellen felszólalni vagy tenni, mert él bennünk a törvények iránti tisztelet, habár jogainktól is foszt meg. El tudjuk tűrni azt, ha az ország közigazgatási szervezése kívánja, és ha a polgárok terhei ez által könnyebbülnek.”¹⁰² A Belügyminisztérium ez alkalommal sem adott kedvező választ: a törvény alapján a különválasztás sem lehetséges. Sürgették viszont, hogy akkor legalább a rendezett tanácsú várossá való átalakulás záruljon le, hiszen rég lejárt a határidő.

1877-ben a Belügyminisztérium ismét többször kifogásolta a város átdolgozott szervezeti szabályzatát, és a megyei közgyűlés is foglalkozott az ügyel. Végül hosszas vajúdasok után, miután egyik törvény sem volt alkalmazható rá, és Oláhfalu 1877. április 29-i közgyűlése sem vállalta a rendezett tanácsú várossal járó költségek fedezését, hogy a patthelyzetet feloldják, a Belügyminisztérium, valamint a megyei közgyűlés határozata alapján két különálló, de „egymással szövetkezett” kisközséggé alakítják át. Miután a település(ek)nek nem volt már se polgármestere, se szolgabírója, a főispán 1878 májusában kénytelen volt a Homoród járási szolgabírórt az átszervezéssel megbízni.¹⁰³

Az átszervezés, ha nem is járt ennyi bonyodalommal, de nem volt zökkenőmentes azoknak a helységeknek az esetében sem, amelyek rendezett tanácsú városokká alakultak. Ezek különösen azt vették zokon, hogy a megye – a szék jogutódja – fennhatósága alá kerültek. Az átmeneti időszakot a gyakori félreértések, a törvények különböző módon való értelmezése, a Belügyminisztériumtól való tanácskérés jellemzi. Főképp a megyének a vagyoni ügyekben való felügyeleti joga ad okot ilyen félreértésekre.¹⁰⁴ Sepsiszentgyörgy esetében odáig mérgesedett a helyzet, hogy a

város Mikszáth Kálmán által is megörökített polgármestere, Császár Bálint a Belügyminisztériumhoz fordult a panasszal, mert Háromszék megye főispáni és országgyűlési képviselői „bukott candidatusa” a város „több száz éveken keresztül élvezett piaci vámrendeleti jogát kétségbe vonta, az ellen a megye gyűlésén felszólalt”, később a „pajtásokkal és sógorokkal” együtt pert indított a város ellen. A huzavona éveken keresztül folyt, a város és a megye nem tudott megegyezni a piaci vámszedés kezelési módjáról, sőt a megye a város felirati jogát is kétségbe vonta. Az elkeseredett polgármester patetikusan így írt a belügyminiszternek: „átélte S. Szentgyörgy városa réges-régen a tatárjárást és pusztítást úgy-annyira, hogy S. Szentgyörgy városában polgárai nagyrészből kipusztítása után egyetlen ház maradt fenn; szenvedett döghalált, cholérát, több rendbéli sáskajarást, jégverést, tűzhalált, muszka rablást, német zsarolást s keresztülélte mindezeket anélkül, hogy fennállása iránt lakóiba a reménység megingott volna, de Kegyelmes Uram mindezeknél a városokra s különösen S. Szentgyörgy városára az 1876. évi XX. tc. úgy látszik nagyobb veszélyt hoz, mert: miután a megyének jobbjai állami szolgálatba léptek, részint a megyébe vállaltak szolgálatot, ez utolsók a városokkal együtt nyomása, igazgatása és felügyelete alá kerültek azon megyei notabilitásoknak – tisztelet a kevés kivételnek -, akik az országgyűlési képviselőválasztás és megyei restauráció rostáján kihullottak, és kik már semmire képesek nem lévén, irigyek, követelők és gyűlölnék minden fejlődést, s így a várost és annak polgárait, s rombolnak saját vesztők, a városok s a városi polgár elem elpusztulására.”¹⁰⁵ Ezek után a nagyobb nyomaték kedvéért még hozzáteszi: „az ilyen megyei rendszernél az oláh kormányzat és a muszka kancsuka kedvezmény; mert az a megye, amelyik saját érdekéből egy emporiális helyet teremteni nem kíván s a meglévőt tönkre kívánja tenni: annak én szerintem létjoga nincs és attól megszabadulni bárki részéről is jogos követelés”, mert „az oly eljárásokat, melyeket Háromszék megye közönségének Nagyságai

és a Mokán Bercik véghez visznek, jó lelkiismerettel túrni nem lehet”.¹⁰⁶

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy Erdélyre, és ezen belül a Székelyföldre, mint a Habsburg Birodalom és később az Osztrák-Magyar Monarchia peremvidékére a megkésett modernizáció és polgárosodás volt a jellemző. A modernizációs folyamat beindításában, majd felgyorsításában a dualizmus idején – a helyi erők gyengesége és a modern polgárság hiánya miatt – jelentős volt az állam integráló szerepe.

A modernizáció során a 18. század második fele és az első világháború közti időszakban átalakult a városhálózat. A 18. században e kiváltságos települések túlnyomó többsége továbbra is főként mint egy kisebb vagy nagyobb vonzáskörzettel rendelkező vásárközpont vált ki a környezetéből, de az állam modernizációjára irányuló törekvések nyomán a közigazgatás egyre nagyobb hangsúlyt kapott, megtörtént ennek „helyhez kötése”, és a széki adminisztratív központok egyre nagyobb helyzeti előnyt szereztek az urbanizáció terén. A felvilágosult abszolutizmus modernizációs hatása a peremvidéken nagyon kevésbé érvényesült, inkább csak mint a bürokrácia erősödése és az egységesítés felé való törekvés. Továbbra is fennmaradt itt a bonyolult szerkezet, a különböző jogállású csoportok egymás mellett élése. A 19. század első felében nem voltak látványos eredmények a folyamatban, a mélyben azonban egy lassú fejlődést figyelhetünk meg. A változatlanság leple alatt a változás jeleit főként a gazdaságban érhetjük tetten.

A 19. század közepe fordulópontot jelentett, az állam modernizációja során átalakult a városhálózat. Az átalakulás során előnyben voltak a többes funkciót ellátó települések. A dualizmus idején a városodás fontos forrása a kiépülő polgári igazgatás „centrumigénye” volt. A Székelyföldön a városhálózat szűkült, egyre több funkció koncentráldott az adminisztratív központokba. A megyeszékhelyek hatalmas helyzeti előnyt élveztek a többi településsel szemben, ez megmutatkozik például a Sepsiszentgyörgy és

Kézdivásárhely közötti helycserében is, ami az urbanizációs mutatókat illeti. A dualizmus minden szempontból a modernizációs folyamat felgyorsulását hozta, és ebből a szempontból – az uralkodó liberalizmus ellenére – nem elhanyagolható az állam integráló szerepe.

A modernizáció, az egységesülés különösen a századfordulón gyorsult fel. A fejlődést nagymértékben elősegítette az állami beavatkozás, nem annyira közvetlen, mint inkább közvetett módon, például a jogszabályozás, a kölcsönök stb. révén. Ugyanakkor ez azt is jelentette, hogy a helyi polgári erők gyengesége miatt ezek a városok egyre inkább az államra támaszkodtak, ideáljuk nem a liberális, hanem a „paternalista” állam volt.

Az állami beavatkozás, amelynek a 19. század második felében határt szabott a politikai liberalizmus, akárcsak a modernizáció kétarcú folyamat volt: egyrészt elősegítette a régió fejlődését, bekapcsolódását a modern árutermelésbe, kilépését az évszázados elszigeteltségből, másrészt hozzájárult a hagyományos kézműipar válságához, és ezzel összefüggésben széles társadalmi rétegek elszegényedéséhez, a kivándorlás növekedéséhez.

A 19. század közepén e helységekből a társadalmi szerkezet átalakulása és modernizálása felsőbb, állami beavatkozás eredménye volt. A folyamat nem volt zökkenőmentes és elhúzódott néhány évtizeden keresztül. A Székelyföld városaiban a premodern struktúrák és jelenségek jóval tovább éltek, mint a Monarchia nyugatabbi részein. A 19. század második felében az állami beavatkozás érezhetőbb volt, mint az előző időszakban, ez részben a városhálózat átalakításában, részben pedig az infrastruktúra kiépítésében (vasút, távíró, telefon stb.), egyes funkciók felerősítésében (adminisztratív, kulturális) az odatelepített hivatalok, iskolák stb. révén nyilvánult meg. Ezzel szemben a közvetlen gazdasági beavatkozás mértéke igen csekély volt, a szép szólamok és a „székely akció” létrehívása ellenére is. Az egyetlen nagyszabású állami iparfejlesztési akció a sepsiszentgyörgyi dohánygyár alapítása volt. Nem szabad ugyanakkor megfeledkeznünk arról, hogy a „városiasodást” e helységek 1867 után

jelentős részben az állami kölcsönöknek köszönhetőek. Marosvásárhely – urbanisztikai szempontból a „mintaváros” – például szédítő nagyságú kölcsönöket halmozott fel Bernády György polgármestersége idején, tulajdonképpen minden nagyobb beruházást állami kölcsönből finanszíroztak, így a csódtól alighanem csak az első világháború kitörése mentette meg a várost.

A közvetett állami beavatkozásra ugyanakkor az osztrák-magyar-román vámháború a példa, amely negatívan érintette az egész vidéket, de különösen Kézdivásárhely és Székelyudvarhely kézműves iparát tette tönkre. Ha a pozitív állami beavatkozásnak a kiegyezés után alig – vagy csak közvetve – volt kihatása a társadalomszerkezetre, ez utóbbi hatása megfigyelhető Kézdivásárhely demográfiai hanyatlásán és a kézművesek számának csökkenésén.

A kutatás másik aspektusát a helyi autonómiák és az államhatalom viszonya képezte. Meghatározó volt az a tény, hogy e városok túl fejletlenek voltak ahhoz, hogy a polgári fejlődés élére álljanak, helyette igyekeztek középkori kiváltságaikkal körbebástyázni magukat, és kizárni az újító törekvéseket. A modernizációt gyanúval fogadták mint idegen, kívülről jött hatást; a beavatkozás ténylegesen felülről jött és sokszor erőszakos volt. Ezek a városok pedig a homogenizációval szemben a helyi sajátosságokat akarták továbbra is megőrizni.

A sok kis helyi autonómiának nem volt helye egy modern államban, ezért a 18. századtól az állam egyre inkább megpróbálta egységesen kezelni polgárait. Az állam integráló szerepe egész Közép-Kelet-Európában jelentős volt, és ez fokozottan érvényes Erdélyre, és ezen belül a Székelyföldre. Minden nagyobb szabású központi beavatkozás esetében azonban megfigyelhetjük a visszahatást: minden esetben nőtt a rendi ellenállás. Ez így történt II. József reformjai nyomán, a neoabszolutizmus bukását követően, majd a dualizmus idejének nagy közigazgatási átalakítása és modernizálása idején. A helyi autonómiák a „megbomlott egyensúlyt” kívánták helyreállítani, teljes restaurációra törekedtek. Retoriká-

jük azonban nagyon sokat átvett a modernizációból, kimutatható benne a liberalizmus, de a nemzeti ideológia hatása is. Az új forma nagyjából régi tartalmat takar, a nemegyszer liberális ideológia pedig a rendi kiváltságok védelmét. A kiegyezés után a liberális állam integrálta őket, de ez a helyi autonómiák felszámolásával járt együtt. Az átalakulás nem volt zökkenőmentes folyamat, a mentális struktúrák konzerválódtak, és még jó ideig meghatározták a régió fejlődését, ugyanúgy ahogy az archaikus vonások is továbbéltek a székelyföldi modernizálódó és urbanizálódó városkákban.

Jegyzetek

1. Wolfgang Hardtwig: *Vormärz. Die monarchische Staat und das Bürgertum*. München, 1985. 93.
2. Uo. 127.
3. Ezeket a kezdeményezéseket foglalja össze: Robert Hoffman: *Einleitung*. In Robert Hoffman (Hrsg.): *Bürger zwischen Tradition und Modernität*. (Bürgertum in der Habsburgermonarchie, 6). Wien-Köln-Weimar, 1997, Böhlau Verlag. 8-19. Meg kell említeni mint úttörő munkát a budapesti Kelet- és Közép-Európa Történeti Kutatócsoport által kiadott: Bácskai, Vera (Hrsg.): *Bürgertum und bürgerliche Entwicklung in Mittel- und Osteuropa*. Budapest, 1986.
4. Lásd Igor Karaman: Die südslawischen Länder der Habsburger Monarchie 1650-1848. In *Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*. Band 4. Ilja Miecz (Hrsg.): *Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte von der Mitte des 17. Jahrhunderts bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*. Klett-Cotta, 1993. 1035.
5. Thomas Hellmuth: „Hallein hat noch eine Zukunft...”. Transformation stadtbürgerlichen Gruppen zwischen Tradition und Moderne. Die Kleinstadt Hallein 1850 bis 1890. In *Bürger zwischen Tradition und Modernität*. 335-356.
6. Lásd Lothar Gall: *Von der ständischen zur bürgerlichen Gesellschaft*. (Enzyklopedie Deutscher Geschichte, 25.). München, 1993, Oldenbourg Verlag, passim.
7. Katus László: A tőkés gazdaság fejlődése a kiegyezés után. In Kovács Endre (szerk.): *Magyarország története 1848-1890*. II. Budapest, 1987. 1013-1016.
8. Nagy Elek: Az ipar. In Potsa József (szerk.): *Háromszék vármegye*. Sepsiszentgyörgy, 1899. 160.

9. *A marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése kerületének közgazdasági viszonyairól az 1891-ik évben.* Marosvásárhely, 1892. 31.
10. Uo. 175.
11. Szász Zoltán: A konzervatív liberalizmus kora. A dualista rendszer konszolidált időszak. In Kovács Endre (szerk.): *Magyarország története 1848-1890.* II. Budapest, 1987. 1248-1254.
12. Matlekovics Sándor: *Magyarország közigazgatási és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor.* II. Budapest, 1898. 1115-1116. Idézi Katus László: *Magyarország gazdasági fejlődése (1890-1914).* In Hanák Péter (szerk.): *Magyarország története 1890-1918.* Budapest, 1988. 271.
13. Katus László: i. m. 270-274.
14. Szász Zoltán: Gazdaság és társadalom a kapitalista átalakulás korában. In Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története.* III. Budapest, 1986. 1522.
15. Az adatok forrása: Thirring Gusztáv: *A magyar városok statisztikai évkönyve. A magyar városok országos kongresszusának iratai.* II. Budapest, 1912.
16. Uo.
17. *A székely kongresszus szervezete, tagjainak névsora, tárgyalásai és határozatai.* Budapest, 1902.
18. Uo. 3.
19. Idézi Szász Zoltán: Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában (1867-1918). In: *Erdély története.* III. 1640.
20. Szász Zoltán: Gazdaság és társadalom a kapitalista átalakulás korában. i. m. 1524-1526.
21. L'ubomir Lipták: Elitenwechsel in der bürgerlichen Gesellschaft der Slowakei im ersten Drittel des 20. Jahrhunderts. In Elena Mannová (Hrsg.): *Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft in der Slowakei 1900-1989.* Bratislava, 1997. 67-69.
22. MOL, F 135 Diaetalia, 125. cs.
23. Uo.
24. Uo.
25. Uo.
26. *A marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése kerületének közgazdasági viszonyairól az 1891-ik évben.* Marosvásárhely, 1892. 4, 26-35.
27. Uo. 171-172.
28. Egyed Ákos: A vasúthálózat kiépülése Erdélyben és hatása a gazdasági életre. A vasutak kultúrtörténetének egyes kérdései. In: *Falu, város, civilizáció.* Bukarest, 1981. 155-158.
29. Uo. 160.
30. Szász Zoltán: Gazdaság és társadalom a kapitalista átalakulás korában. i. m. 1517.

31. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*. IV. Pest, 1870. 8-9.
32. Szász Zoltán: *Gazdaság és társadalom...* 15-18.
33. Szádeczky Kardoss Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya*. Budapest, 1927. 374.
34. Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély rövid története. II*. Budapest, 1989. 465.
35. Uo. 467-468.
36. Herbert Matis: Grundzüge der österreichischen Wirtschaftsentwicklung 1848-1914. In Helmut Rumpler (Hrsg.) *Innere Staatsbildung und gesellschaftliche Modernisierung in Österreich und Deutschland 1867/71 bis 1914*. München, 1991, Oldenbourg Verlag. 120.
37. Waltraud Heindl: Was ist Reform? Überlegungen zum Verhältnis von Bürokratie, Staat und Gesellschaft in Österreich. In *Innere Staatsbildung und gesellschaftliche Modernisierung in Österreich und Deutschland 1867/71 bis 1914*. 167.
38. *Landes-Regierungs-Blatt für das Großfürstentum Siebenbürgen*. 26 Juli 1854. 35-36.
39. Csizmadia Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest, 1976. 125-133.
40. E kisvárosok - különösen Illyefalva - kényelmes és problémamentes választási körzeteknek számítottak a visszaminősítésüket megelőző évtizedben, így pl. „jutalmul” olyan neves írók jutottak itt képviselői mandátumhoz, mint Jókai Mór vagy Mikszáth Kálmán.
41. Csizmadia Andor: i. m. 148-152. 1876-ban különben a közigazgatás egységesítése és modernizálása érdekében felszámolták a székeket is. A Székelyföld területén négy vármegye jött létre: Háromszék Sepsiszentgyörgy központtal, Csík Csíkszereda, Udvarhely Székelyudvarhely, Maros-Torda Marosvásárhely székhellyel. Ez utóbbihoz Marosszék mellett Torda vármegye egyes részeit is hozzácsatolták. A volt Aranyosszékét Torda-Aranyos vármegye kebelezte be, amelynek Torda volt a központja.
42. MOL, K 150 Belügyminisztérium, 1876-V-12.
43. Uo. 1877-V-12.
44. Uo. 1874-V-12.
45. Ez a hivatalnokok számának folyamatos növekedésében is kifejezésre jutott. 1857-ben a hivatalnokok aránya a legmagasabb, 10,86%, Székelyudvarhelyen, a katonai körzet, majd a kerület székhelyén volt. Jóval az erdélyi átlag (2,4%) fölött volt még ez az arány Marosvásárhelyen (6,86%), Csíkszeredában (6,40%), Kézdivásárhelyen (6,01%) és Sepsiszentgyörgyön is (4,70%), míg például a minden városi funkciót nélkülöző Illyefalván 1,04% volt a hivatalnokok aránya. Az 1910-es népszámlálás alkalmával a hivatalnokok az értelmiségiekkel egy rovatba kerültek, de

ezek együttes aránya is fontos mutatója az urbanizációs szintnek: a legmagasabb Csíkszeredában (12,76%), ezt követik Marosvásárhely (9,30%), Székelyudvarhely (7,70%), Kézdivásárhely (8,86%) és Sepsiszentgyörgy (8,72%). Az itteni arányok magyarországi viszonylatban is magasnak számítottak. Érdekes a városi rangjukat elvesztett települések helyzete: Nyárádszereda járási székhely lévén a szükséges létszámú hivatalnok és értelmiségi a csekélyszámú lakossághoz viszonyítva kiemelkedően jó arányt (13,13%) adott. A három évvel ezelőtti városi rangot kapott Gyergyószentmiklós mutatói (5,04%) az egy évtizede ezt elvesztett Felvincével (5,76%) állnak egy szinten, míg a többi visszaminősített helység arányai e tekintetben is tükrözik falusias jellegüket (Illyefalva 2,05%, Bereck 2,35%). *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása.* Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 48. köt. II. rész. Budapest, 1913.

46. MOL, F 266 Visszaállított Főkormányzóság. A közigazgatási osztály általános iratai. 1861/2688.
47. Uo. 1861/3539, 4313.
48. MOL, K 150, 1879-V-12.
49. *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása.* II. rész.
50. MOL, K 150, 1872-V-12. A különbségekre jól rávilágít az egyes helységeken a virilisták által fizetett legalacsonyabb adó is: 1872-ben Marosvásárhelyen ez 108 Ft volt, Székelyudvarhelyen 66 Ft, Sepsiszentgyörgyön 38 Ft, míg Illyefalván 19 Ft és Oláhfaluban 6 Ft. A helységek vagyona ugyanebben az évben a következő összegekre rúgott: Marosvásárhely 679.496 Ft, Sepsiszentgyörgy 374.999 Ft, Kézdivásárhely 211.389 Ft, Csíkszereda 16.333 Ft, Oláhfalva 41.835 Ft, Illyefalva 3.599 Ft. A bevételek így alakultak: Marosvásárhely 89.256 Ft, Sepsiszentgyörgy 25.483 Ft, Székelyudvarhely 21.700 Ft, Kézdivásárhely 14.238 Ft, Csíkszereda 4.987 Ft, Illyefalva 3.599 Ft, Oláhfalva 2.250 Ft.
51. Lukács Ödön: A városok háztartásának rendezése. In *A magyar városok országos kongresszusának iratai.* I. köt. *Az I. rendes egyetemes ülés naplója.* Szerk. Harrer Ferenc. Budapest, 1909. 1908-ban Marosvásárhely vagyona már 7.629.501 Ft-ot tett ki, de az adósság összege 3.692.221 Ft volt, Sepsiszentgyörgyön ez 2.254.567, ill. 999.896 Ft, Székelyudvarhelyen 1.984.779 ill. 614.133 Ft, Csíkszeredában 787.252, ill. 219.900 Ft, Kézdivásárhelyen 2.293.077, ill. 399.963 Ft. A bevételek is viszonylag magasak voltak (Marosvásárhelyen 850.121 Ft, Székelyudvarhelyen 180.194 Ft, Sepsiszentgyörgyön 137.185 Ft, Kézdivásárhelyen 127.099 Ft, Csíkszeredában 42.186 Ft), de a kiadások messze meghaladták a bevételeket.

52. Erre nézve lásd Szádeczky Kardoss Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya*. Budapest, 1927; Balogh Judit: *A székely város a 16-17. században*. In *Város és társadalom a XVI-XVIII. században*. A Miskolci Egyetem történettudományi tanszékeinek konferenciáján elhangzott előadások anyaga. Mályi, 1992. december 15-16. (Studia Miskolciensia 1). 27-33. A legújabb összefoglalása a témának: Benkó Elek, Demeter István, Székely Attila: *Középkori mezőváros a Székelyföldön*. Kolozsvár, 1997. (Erdélyi Tudományos Füzetek 223).
53. Apud Carol Göllner: *Regimentele grănicerești din Transilvania 1764-1851*. București, 1973. 26.
54. Szádeczky Lajos: *A székely határőrség szervezése 1762-64-ben*. Budapest, 1908. 15.
55. Uo. 22.
56. Uo. 192.
57. Uo. 156-157.
58. Teleki Domokos: *A székely határőrség története*. Budapest, 1877. 215-216.
59. Imreh István: *A törvényhozó székely falu*. Bukarest, 1983, 40.
60. MOL, F 135 Diaetalia. Nr. 125.
61. Uo.
62. Angelika Schaser: *Josephinische Reformen und sozialer Wandel in Siebenbürgen. Die Bedeutung des Konzivilitätsreskriptes für Hermannstadt*. (Quellen zur Studien zur Geschichte des östlichen Europa, 29). Stuttgart, 1989. 39.
63. Trócsányi Zsolt, Miskolczi Ambrus: *Erdély a Habsburgok birodalmában*. In *Erdély rövid története*. 395.
64. MOL, F 46 Gubernium Transylvanicum (in Politicis). Ügyiratok, 1790/3711.
65. Uo. 1790/7813.
66. Uo. 1790/2439.
67. Uo.
68. Lásd erre a Sonkoly Gábor e kötetben szereplő tanulmányát.
69. MOL, F 46, 1790/2726.
70. Uo. 1790/2728.
71. MOL, F 135 Diaetalia, 140. köt. 142.
72. Lásd erre Pál Judit: *Az 1863-64-es választások a székelyföldi városokban*. In: *Acta. Sepsiszentgyörgy*, 1996. 241-246.
73. MOL, F 266, 1861/25.
74. Uo.
75. Uo. 1861/2077.
76. Uo.
77. Uo. 1861/3254.

78. Uo. 1861/2077.
79. Uo. 1861/5260.
80. Uo. 1861/7139.
81. Uo. 1861/7258.
82. Uo.
83. Uo. 1861/7139.
84. Uo. 1861/1194.
85. MOL, F 46, 1805/3185.
86. MOL, F 266, 1861/1035.
87. Uo.
88. Uo. 1861/8635.
89. Uo. 1861/9872.
90. Uo.
91. MOL, K 150, 1873-V-12.
92. Uo. 1874-V-12.
93. Uo. 1875-V-12.
94. Beluszky Pál: A polgárosodás törékeny váza - városhálózatunk a századfordulón. I. In: *Tér és társadalom*. 1990. 3-4. sz. 14.
95. MOL, K 150, 1876-V-12.
96. Uo. 1878-V-12.
97. Gyalay Mihály: *Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon*. Budapest, 1989. 9-25.
98. MOL, K 150, 1878-V-12.
99. Uo.
100. Uo.
101. Uo.
102. Uo.
103. Uo.
104. Lásd Sepsiszentgyörgy és Székelyudvarhely esetében is: uo. 1876-V-12, 1878-V-12.
105. Uo. 1880-V-12.
106. Uo.